

Església de Sant Pere de Serrallonga (Alpens)

Arqueologia i història

Javier Fierro Macía
Marta Pujol Masip
Anna Castellano Tresserra
Isabel Mas Cornellà

Diputació
Barcelona

Coordinació: Albert López Mullor, SPAL

Autors: Javier Fierro Macía, Marta Pujol Masip, Anna Castellano Tresserra, Isabel Mas Cornellà

Fotografies: Fons documental de l'SPAL, Montserrat Baldomà Soto, Javier Fierro Macía

Aixecaments planimètrics i digitalització de plànols: Javier Fierro Macía, Josep Maria Pucho (Codex), Isabel Serra Artigas

Correcció de textos i il·lustracions: Anna de Lanuza, Ainhoa Pancorbo

Servei de Patrimoni Arquitectònic Local (SPAL)

Cap del Servei: Joan Closa Pujabet

Cap de la Secció Tècnica d'Investigació, Catalogació i Difusió: Raquel Lacuesta

Aquesta memòria es va acabar de redactar l'any 1999

© Diputació de Barcelona

Juny de 2010

**Diputació
Barcelona**

**Àrea d'Infraestructures,
Urbanisme i Habitatge**

Servei de Patrimoni Arquitectònic Local

Comte d'Urgell, 187

Edifici del Rellotge, planta baixa

08036 Barcelona

Tel. 934 022 171 · Fax 934 022 490

s.patrimonial@diba.cat

www.diba.cat/spal

Índex

1. L'excavació arqueològica	5
<i>Javier Fierro Macía</i>	
Situació i descripció	5
Objectius i mètode de la recerca	7
Desenvolupament dels treballs	8
L'excavació de l'interior de l'església	8
L'excavació de l'entorn	12
L'excavació de la coberta de l'església	13
Conclusions	14
Horitzó A. Època preromànica	14
Horitzó B. Època romànica	17
Horitzó C. 1610-1613	18
Horitzó D. c. 1689	19
Horitzó E. c. 1724	19
Horitzó F. c. 1837	20
Horitzó G. 1973-1990	21
Horitzó H. 1998-1999	22
Inventari del material	23
2. Estudi paleoantropològic de l'individu 130	27
<i>Marta Pujol Masip</i>	
Examen de les restes òssies. Estudi antropomètric i patològic	27
Conclusions	28
3. Estudi historicodocumental	29
<i>Anna Castellano Tresserra</i>	
Sant Pere de Serrallonga a l'Edat Mitjana	29
L'església al segle xvi	31
L'església al segle xvii	33
La decadència del lloc	36

4. Estudi de la decoració de l'edifici	41
<i>Isabel Mas Cornellà</i>	
Elements ornamentals	41
El retaule	41
El mobiliari	43
Paral·lels de l'església de Sant Pere de Serrallonga	44
Paral·lels del retaule de Sant Pere de Serrallonga	46
Bibliografia	48
Il·lustracions	51

1. L'excavació arqueològica

Javier Fierro Macía

Situació i descripció (fig. 1)

L'església de Sant Pere de Serrallonga està situada al nord-oest del terme municipal d'Alpens, a la comarca d'Osona, en el punt d'unió amb les comarques del Berguedà i del Ripollès. El terreny presenta una orografia molt muntanyosa i l'església està en la part alta d'un vessant orientat a migdia, des del qual es domina una bona part de la subcomarca del Lluçanès.

Per arribar-hi, es poden agafar dues pistes de muntanya, convenientment senyalitzades, que surten de la carretera BV-4654-B de Sant Quirze de Besora a Berga. La pista més accessible, oberta recentment per tal de permetre el pas de vehicles tot terreny, surt del punt quilomètric 19 i, passant per les terres del mas Comià, s'enfila al cim del turó. L'altre camí, que és la via tradicional de comunicació amb el poble d'Alpens, està situat entre els quilòmetres 17 i 18 i travessa el mas Serrallonga de Dalt.

L'església és un edifici isolat que té adossat a ponent un tancat ocupat pel cementiri. A migdia, a uns 300 m, hi ha les restes d'algunes dependències enrunades del mas Serrallonga de Baix i, una mica més avall, una altra construcció pairal que encara conserva la coberta. Tot aquest vessant està ocupat per terrasses de conreu abandonades. A la resta de l'entorn hi ha boscos de pi.

Es tracta d'una petita construcció preromànica de nau única, rematada a llevant per una capçalera rectangular, que té adossada, a tramuntana, una sagristia quadrangular. L'edifici està cobert a dues aigües. La coberta de la nau és més alta que no pas la de la capçalera, que aixoplugava també la sagristia (fig. 2).

L'accés a l'església es realitza a través d'una porta d'estil romànic practicada a la façana de migdia de la nau, lleugerament rebaixada al gruix del mur i acabada amb un arc de mig punt adovellat i emmarcat per una doble filera de lloses col·locades planes (fig. 3). En aquesta façana hi ha també dues finestres de doble esqueixada (fig. 4). L'una, situada a la part superior del costat de llevant del mur de la nau, apareix coronada a l'exterior per un arquet de mig punt, i a l'interior presenta un alçat rectangular (fig. 5). L'altra, que es troba a la capçalera, és rectangular i està delimitada per quatre lloses (fig. 6).

La façana de llevant també té dues finestretes (fig. 7). La primera, del tipus d'espitllera, està situada al bell mig de la capçalera, i en iniciar-se els treballs romania paredada. L'altra, rectangular, està situada a la sagristia. La façana de tramuntana és cega (fig. 2, 8) i la de ponent té una finestra rectangular oberta a la part alta del mur. Aquesta façana està rematada per un campanar de cadireta amb dos ulls (fig. 8-9).

L'aparell de l'edifici és de pedres escairades disposades horitzontalment que no arriben a formar filades, lligades amb morter de calç i sorra. Les arestes estan reforçades amb pedres més ben tallades. A la part superior del mur de migdia i al voltant de la porta, l'aparell sembla més acurat i disposat en filades més regulars. L'aparell de la sagristia està fet de manera més barroera i amb els angles reforçats per grossos carreus disposats al llarg i través.

A ponent, l'església tenia adossat un tancat fet amb pedres irregulars col·locades en sec i falcades amb tascons (fig. 9). Aquestes parets presentaven nombroses refeccions i fins i tot estaven parcialment perdudes en els sectors de llevant i ponent. S'accedia al clos a través d'una porta, oberta a llevant, de la qual només se'n conservava una frontissa ancorada a la façana de migdia de l'església.

Els afloraments de la roca eren visibles a tocar de la capçalera (fig. 7). Vora les façanes de ponent i de tramuntana hi havia una acumulació important de terres, que a la part més propera a l'edifici havien estat sanejades per tal d'eliminar humitats. A la façana de migdia hi havia una petita plataforma davant de la porta d'entrada que recolza sobre un mur de contenció força alt.

A l'interior, la nau estava separada de la capçalera per un graó situat sota un arc ultrapassat que recolzava sobre impostes monolítiques (fig. 10). La volta de la capçalera presentava el mateix perfil que l'arc triomfal i a la nau i a la sagristia hi eren visibles els cavalls i els xebrons que sostenien la coberta. Les parets presentaven un estat d'abandonament força important ja que van ser repicades en època recent per localitzar pintures medievals. Hi eren visibles un mínim de tres capes d'arrebossat, totes elles blanques a excepció de la darrera, que presentava un color blau cel, llevat de la zona de l'absis, on el blau era més fosc. Sobre l'arc triomfal hi ha una inscripció que envolta una tiara feta amb guixeria que diu *ESTA YGLESIA SE REDUI EN LO ANY 1827 Y SE RATIFICA EN LO ANY 1837*, i que permet datar les darreres reformes dutes a terme a l'edifici (fig. 11). A la dreta de la porta era visible l'empremta d'una pica de pedra que va ser traslladada recentment a la plaça de l'església de Santa Maria d'Alpens. El paviment era de cairons, alguns dels quals tenien mostres de decoració del tipus de la ditada.

Al presbiteri es conservava un retaule de fusta d'estil neoclàssic popular i estructura simètrica (fig. 10). Al centre hi ha la fornícula del cos principal. El nínxol el forma una mitja cúpula acabada amb arc de mig punt i unes pilastres amb capitell rectangular d'estil corinti. A banda i banda de la fornícula central hi ha dues fornícules més estretes, pintades simulant la profunditat de la cúpula de mig punt i del pedestal. En

cada una de les fornícules hi ha una figura pintada: en un costat sant Isidre, patró dels pagesos, molt representat a Catalunya a partir del segle XVI; en l'altre, sant Jaume. Hi manquen les talles, que actualment es troben a la rectoria de Santa Maria d'Alpens. Es tracta d'una imatge de sant Pere, que hauria ocupat la fornícula central, i una de la Mare de Déu. La predel·la estava decorada amb la tiara de sant Pere. A un costat es llegeix la següent inscripció *JAUME CARBONELL HO FEU PINTAR EN 1850*. Sobre l'altar encara es conservaven uns canelobres molt senzills de fusta pintada de color blau cel.

Sota l'arc former de tramuntana hi havia un banc fet amb taulons i adossat a la paret mitjançant tres espàrrecs, reforçats per tres potes.

El mobiliari el completaven les restes molt escadusseres d'una calaixera situada a la sagristia (fig. 12), un banc de fusta amb una caixa sota el seient i un confessional d'orelleta amb una reixa calada de ferro, que es va restaurar¹.

Objectius i mètode de la recerca

Durant els dies 18 i 19 de juny, 8 i 9 de juliol, 14-18 i 28-30 de setembre, 1 i 2 d'octubre i 23 i 24 de desembre de 1998 es va dur a terme l'excavació arqueològica de l'església de Sant Pere de Serrallonga, com a fase prèvia del projecte de restauració realitzat pel Servei del Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona. Durant el transcurs de l'obra també es va analitzar arqueològicament el desmuntatge dels elements que va caldre rehabilitar o substituir.

L'excavació va afectar la totalitat de la capçalera i de la nau, a excepció del terç de ponent, on es va deixar una franja de dos metres d'amplària amb el paviment de cairons. També es va fer un sondeig de prop d'un metre d'amplària a tocar de les façanes exteriors de l'edifici, que no va afectar l'entorn de la sagristia. Quan el projecte d'adequació de l'entorn no ho exigia, no es va excavar la totalitat del jaciment, de manera que es van deixar testimonis de les diferents etapes localitzades.

La capçalera es va excavar fins a trobar els vestigis originals d'època preromànica. A la nau es va mantenir el paviment romànic de lloses, llevat d'una petita franja situada entre l'estrep de migdia de l'arc former i l'única tomba apareguda a l'interior de l'edifici, on es va dur a terme un petit sondeig fins arribar a l'enllosat d'època preromànica. A més, es va fer el seguiment del desmuntatge de l'armadura de la coberta de la nau i l'excavació dels rebliments situats sota la teulada de la capçalera. En aquest indret es va realitzar una prospecció, que va proporcionar evidències de la coberta de lloses preromànica.

¹ Hi ha referències a un confessional en les visites parroquials que es poden consultar a L'Arxiu Parroquial d'Alpens: *8 de setembre de 1729; "(...) faran acomodar la rexa del confessional"*. El 1731 es torna a demanar el mateix.

A l'exterior, l'excavació va esgotar el jaciment a la façana de ponent. Les tombes situades a tocar de la façana de migdia no van ser buidades i es van deixar part dels reblliments adossats a la capçalera pel costat sud. També es va desmuntar de manera parcial un fragment del mur del cementiri que s'adossava a l'angle nord-oest de l'església, per facilitar el drenatge de les aigües que es poguessin acumular a la façana de ponent de l'edifici. Aquest pany de paret havia estat refet en època molt recent.

L'objectiu de la recerca era documentar les diferents etapes constructives de l'església, conèixer la seva configuració i, a ser possible, proporcionar datacions absolutes per a les diferents fases documentades a la fàbrica.

El registre utilitzat en la investigació arqueològica va partir de la base del mètode de seqüència estratigràfica proposat per Edward C. Harris², i que va perfeccionar més tard Andrea Carandini³. Tanmateix, es va adaptar a les característiques particulars del jaciment, variant-ne alguns aspectes, com ara l'estratègia d'ús, els criteris de la representació gràfica i el disseny de les fitxes estratigràfiques. Es tracta, doncs, d'un procediment mixt que s'ha anat desenvolupant arreu a partir de la pràctica arqueològica⁴.

Per al registre objectiu dels elements i dels estrats exhumats es va realitzar una numeració correlativa en unitats estratigràfiques (UE). Cadascuna disposa d'una fitxa en la qual s'indica la Situació en el context general del jaciment, la definició i la posició física respecte a la resta d'UE amb què es relaciona i la datació relativa i absoluta. Pel que fa al registre gràfic, a més de la planta general, es van dibuixar plantes de detall a tots els àmbits on es va excavar, i es van realitzar i seccions longitudinals i transversals amb indicació de les unitats estratigràfiques.

Desenvolupament dels treballs

L'excavació de l'interior de l'església (fig. 29-34)

Els treballs arqueològics van començar amb el desmuntatge del paviment de la nau (UE 1)⁵ format per cairons de 18 cm de costat i 4 cm de gruix. Les peces eren de pasta vermella, amb desgreixant de quars i cuits a baixa temperatura. Estaven molt degradades i van ser emblanquinades per tal de cobrir les irregularitats que presentaven, ja que van ser reaprofitades d'un sòl anterior.

Els cairons estaven col·locats de manera bastant irregular, amb les peces disposades en filades paral·leles a les parets de migdia i de tramuntana. Aquest paviment

² Harris 1975 i 1979.

³ Carandini 1981.

⁴ AADD 1992, López Mullor, 1986, 1990, 2002.

⁵ A partir d'aquí, per evitar reiteracions, se suprimiran les inicials UE en esmentar les unitats estratigràfiques i només es posarà el número entre parèntesi.

s'estenia gairebé per tota l'aula. No es trobava, però, a l'angle sud-est de la nau ni a l'extrem de ponent, on hi havia una reparació realitzada amb lloses. Tampoc no es va identificar en el racó situat a ponent de la porta, sota l'arc former, on fins feia poc hi havia hagut una pica per a l'oli dels delmes, ni en una franja a ponent de la nau, que estava enllosada. Per últim, a l'angle nord-est de la nau, enlloc dels cairons hi havia una lauda sepulcral (fig. 13).

D'altra banda, s'apreciaven dues reparacions realitzades amb cairons, a part de les altres refeccions ja esmentades fetes amb lloses. La més àmplia (57), abastava el terç de ponent de la nau i coincidia amb els estreps dels arcs formers (45 i 47). En aquest punt s'apreciava una línia transversal perfectament perfilada mitjançant la utilització de peces senceres i altres de fragmentades. Aquesta reparació podria posar-se en relació amb la refecció del mur de ponent de l'església. L'altre tram reparat estava situat sota l'arcada de tramuntana i estava format majoritàriament per cairons fragmentats i algunes llosetes unides amb abundant argamassa (51). La preparació (65) estava feta amb terra orgànica de color marró fosc. Obeïa a la substitució d'un banc de maçoneria, adossat a la paret de tramuntana, per un altre de fusta ancorat a la paret. El banc d'obra encara deuria estar en ús quan es va col·locar el paviment (1).

El paviment (1) tenia com a preparació una capa d'argamassa, d'entre 3 i 4 cm de gruix (3), que estava assentada sobre un rebliment de terres vegetals (4). Aquest darrer estrat, d'entre 6 i 8 cm de potència a la meitat oriental de l'aula, i inexistent a l'extrem occidental, es va col·locar per tal d'anivellar la cota més alta del paviment amb el primer graó del presbiteri (10) i anul·lar-lo.

Per sota d'aquest rebliment es va documentar, al sector de llevant de la nau, on la potència era major, la preparació d'un altre paviment de cairons (5). Es tractava d'una capa d'argamassa d'entre 2 i 3 cm de gruix, sobre la qual es conservaven, encara que molt difuminades, les empremtes d'uns cairons de 18 cm de costat. En el moment d'iniciar l'excavació, a ponent de la porta es conservava a la vista un fragment d'aquest paviment al lloc on s'havia instal·lat una pica rectangular de pedra, que havia desaparegut del seu emplaçament per a ser traslladada al poble d'Alpens. Aquesta peça no s'havia pogut en col·locar el paviment 1, per la qual cosa romaní *in situ* el paviment que va tenir com a preparació la unitat 5, que va desaparèixer a la resta de la nau, per tal d'aprofitar els cairons en el sòl 1.

Amb la col·locació del primer paviment de cairons, del qual només se n'ha conservat de manera molt escadussera la preparació i el petit racó abans esmentat, a tocar de la paret meridional de l'església, es va reordenar el presbiteri, mitjançant la creació de dos graons (9 i 10), situats sota l'extrem de ponent dels brancals de l'arc triomfal. Eren formats per pedres paral·lelepèdiques ben treballades, i el graó superior conservava unes empremtes quadrades que evidenciaven l'existència d'un cancell de fusta.

Al presbiteri es van poder identificar quatre paviments diferents. Al sector més proper a l'arc triomfal, s'hi va localitzar un paviment de cairons (13), format per peces del mateix tipus que les localitzades a la nau; aquest sòl abastava una franja d'un metre d'amplària. Cap a llevant hi havia un altre sector, que arribava als peus del retaule barroc, on el paviment estava format per cairons de 19 cm de costat i 4 cm de gruix (23). Aquestes peces no estaven tan degradades com les que formaven el sòl 1 o el 13 i encara conservaven empremtes digitals de forma semicircular. Aquest és el mateix tipus de cairó que es trobava a la sagristia. El tercer tipus de paviment va aparèixer sota el retaule. En aquest lloc, el sòl estava format per la part superior d'un rebliment format per argamassa i pedretes. Per últim, darrera del retaule, es va localitzar un paviment format per lloses calcàries lligades amb argamassa de color blanquinós, de les quals se'n va trobar una filera (36) adossada al mur de llevant de la capçalera. És important assenyalar que el seu nivell més alt es trobava en una cota lleugerament més enlairada que la dels paviments ceràmics. Aquesta successió de paviments palesava que la capçalera havia sofert diferents transformacions.

A tramuntana del presbiteri, davant la porta d'accés a la sagristia, hi havia un graonet (25), situat no sota el llindar de la porta, sinó en una posició avançada dins de la capçalera, que coincidia amb el final de l'estrep nord de l'arc triomfal. Aquest graonet estava format per una pedra calcària i donava pas a una rampa pavimentada amb cairons de 19 cm de costat (27), que en sentit descendent conduïa al recinte de la sagristia. Cal suposar que aquesta posició infreqüent del graó va ser deguda a les reduïdes dimensions de la porta -d'1,80 m d'alçària-, feta d'aquesta manera per no debilitar la volta de la capçalera.

Sota els paviments de cairons es van trobar sengles preparacions (14) formades per capes d'argamassa per lligar les peces ceràmiques. Més avall es va documentar, en el sector de ponent, un rebliment (15) format per argamassa i enlluïts blancs, procedents del repicat d'alguna paret de l'església.⁶ Sobre aquest rebliment recolzava parcialment el graó superior del presbiteri (9).

A llevant aquest estrat s'adossava a un altre rebliment (19) format per terres vegetals delimitat a ponent per l'empremta d'un graó, formada per una taca d'argamassa de color groguenc. Aquesta capa va ser col·locada per avançar cap a ponent la plataforma superior d'un presbiteri amortitzat, formada pel graó 20 i la preparació 18.

En aquest cas es tractava de la plataforma superior del presbiteri original de l'església. Aquesta estructura estava formada per una preparació molt compacta de pedres lligades amb argamassa, sobre la qual es va col·locar un paviment de lloses (36). Aquest sòl, del qual es conserva una renglera a tocar de la paret de llevant de la capçalera, estava format per lloses paral·lelepèdiques de mida mitjana i bastant primes, disposades en filades més o menys regulars, amb petits tascons col·locats

⁶ Probablement, aquests fragments d'estuc procedien de la paret de llevant de la capçalera, que havia estat repicada.

als intersticis per regularitzar la superfície. No era totalment horitzontal, sinó que presentava un suau pendent, amb el punt més alt situat a tocar del mur de llevant. L'esglaió 20 estava constituït per argamassa i pedres i presentava un enlluït frontal que consistia en una capa de guix.

Prop del parament oriental es conservava la base d'un altar (31), arrasada a nivell del paviment. Estava formada per tres pedres disposades en forma d'U. Al mig hi havia un encaix (40) de forma pseudocircular, d'uns 15 cm de diàmetre i 45 cm de fondària, que probablement tenia com a funció recollir les aigües i els olis sobrants de les celebracions litúrgiques, o tal vegada va ser destinat a allotjar la lipsanoteca.

Davant d'aquest basament es va identificar l'empremta d'un altre altar (27), formada per un forat de planta pseudocircular molt irregular, que talla la plataforma preromànica. Aquest nou altar va ser col·locat a l'època romànica amb motiu de l'ampliació cap a ponent de la plataforma superior del santuari i va suposar la substitució de l'altar adossat a la paret de llevant (31) per un altre d'exempt (27).

Per sota dels rebliments 15 i 19 es van documentar dos paviments de lloses col·locats a la mateixa cota, separats per un graó amortitzat (29), situat a tocar de l'extrem de llevant dels estreps de l'arc triomfal. A ponent, hi havia el paviment 6, format per lloses molt irregulars, de grans dimensions i molt gruixudes, bastit a l'època romànica. A llevant hi havia el paviment 30, corresponent a la plataforma inferior del presbiteri d'època preromànica. Aquest terra estava format per llosetes més petites que les que conformen el paviment 6, col·locades de manera bastant regular, en filades paral·leles al presbiteri, amb una disposició i morfologia semblats a les que formaven el paviment de la plataforma superior del presbiteri. Els intersticis de les lloses estaven reblerts amb argamassa de calç de color blanquinós. La col·locació del sòl 6 a la nau, va suposar l'anul·lació del graó 29 (fig. 14).

El paviment de la nau (6) tenia com a preparació una fina capa de terres vegetals (17), col·locada per a assentar les lloses i cobria un altre paviment de pedra (38), el sòl original de la nau, coetani dels paviments 30, situat al primer graó del presbiteri, i del sòl 36, col·locat a la plataforma superior. A ponent de l'arc former, dins la nau, hi havia un petit graó (69), d'uns 7 cm d'alçària, en sentit ascendent. Aquest element estava delimitat a llevant per una capa d'argila vermellosa recoberta d'argamassa. L'excavació del nivell preromànic es va aturar en arribar a aquest graonet i a ponent es va conservar el paviment romànic (6), que es trobava en un estat de conservació òptim (fig. 15-17).

Sota l'estrep de llevant de l'arc former de migdia es va localitzar la base d'una estructura de planta rectangular (41), adossada a l'arc triomfal (8) i probablement a la paret de migdia de l'església (11). Aquesta estructura estava formada per pedres irregulars lligades amb argamassa de calç i estava enlluïda amb una capa de morter de guix, solidària de l'arrebossat original de l'arc triomfal. Tant el paviment preromànic de la nau (38), com el romànic (6) es lliuraven a aquesta base. De manera simètrica, sota l'estrep de llevant de l'arc former de tramuntana es va

localitzar una estructura semblant. En aquest darrer cas, es trobava en un estat de conservació força precari, ja que va ser afectada per la construcció de l'única tomba localitzada a l'interior de l'església.

És difícil determinar amb seguretat la funció d'aquestes estructures simètriques que, com ha quedat palès per la posició física, corresponen a l'època preromànica. La relació existent entre aquests elements i el canvi del nivell del paviment de la nau podria potenciar la hipòtesis de l'existència d'un cor situat entre la nau i el santuari. El que es pot afirmar és que una part d'aquesta estructura va ser reutilitzada en època romànica, en aquesta ocasió probablement com a banc corregut, ja que el paviment d'aquesta fase va continuar respectant la base dels estreps.

Sota l'arc former de tramuntana, es va documentar la presència d'un banc adossat al mur. La base d'aquesta estructura (61), estava formada per pedres petites lligades amb argamassa de color groguenc. Va estar en ús fins a època recent, en què va ser substituït per una estructura de fusta, travada al mur nord mitjançant suports i que, a la vegada, recolzava sobre potes. El paviment de cairons (1) havia respectat el banc de maçoneria que apareixia cobert amb una solera de cairons aprofitats i pedretes (65).

A la porta d'entrada a l'església, sobre el marxapeu romànic, (68) es va posar un altre llindar amb motiu de la substitució de la porta fins aleshores existent, de dos batents, per l'actual, d'una fulla (fig. 19). Aquest element era format per dues pedres paral·lelepèdriques (53). A l'exterior, relacionat amb aquest nou marxapeu, es va documentar un petit graonet fet amb 4 pedres irregulars (108) lligades amb argamassa.

L'excavació de l'entorn

A migdia de l'església, a ponent de la porta, sota l'estrat d'aportació més modern, format per humus i restes orgàniques (101), es va localitzar un estrat d'aportació format per lloses calcàries, pedres petites i terra vegetal (102, fig. 20).

Per sota, hi havia un altre estrat, amb pedres, argamassa i terres de color marró (104). Estava format probablement per materials procedents de la destrucció de la graonada (105) que colgava. Aquesta escala, que salvava el pendent existent entre l'església i el cementiri, va aparèixer molt degradada. Estava formada per tres esglaons, amb les esteses molt àmplies, bastits amb pedres petites i argamassa. De l'esglaó inferior, situat a prop de la porta de l'església se n'ha documentat un petit fragment de la contrapetja i dels dos superiors l'estesa erosionada (fig. 21-22).

A llevant de la porta es va documentar un contrafort arrasat (109, fig. 23-24), bastit amb pedres mitjanes lligades amb argamassa molt degradada. En el decurs dels treballs se'n va poder identificar la trinxera de fundació (120), que no va proporcionar material ceràmic. A l'est d'aquesta estructura de reforç va aparèixer un

estrat d'aportació (111, fig. 36) format per gran quantitat de lloses i argamassa, que es podria interpretar com una part de les restes de la volta medieval, substituïda en època moderna per un sostre encanonat.

Sota aquest estrat va aparèixer una cista (117) que aprofitava a tramuntana i a ponent una diàclasi del terreny natural, que va condicionar la seva orientació (fig. 37). Els peus d'aquesta sepultura van ser tallats per la construcció del camí que condueix a l'església des del mas Serrallonga de Baix. De la coberta es conservava una llosa lligada a la tomba mitjançant grumolls d'argamassa.

Una altra tomba (123), de planta pseudoel·líptica, va aparèixer adossada a la paret de migdia de l'església. En aquest cas estava delimitada amb petites pedretes i el fons recolzava sobre el terreny natural. L'orientació era canònica, amb el cap col·locat a ponent (fig. 21).

Les terres adossades a les façanes occidental i septentrional havien estat sanejades abans de la intervenció arqueològica mitjançant l'obertura d'unes trinxeres d'un metre d'amplària que arribaven fins al terreny natural (112). Aquesta operació de drenatge es va fer probablement l'any 1974 per eliminar les humitats de l'interior de l'edifici, ja que a ponent, per exemple, s'havien acumulat 1,5 m de terres. Només es van localitzar les restes d'un estrat fundacional (124, fig. 25), a tocar de l'angle sud-oest de l'església, en un indret on la roca natural presentava una depressió. Aquesta capa va proporcionar algunes ceràmiques assimilables a les aparegudes al monestir de Sant Llorenç prop Bagà o a l'església de Sant Quirze de Pedret, en contextos de la segona meitat del segle X.

A l'exterior de l'església, a 1 m aproximadament de la façana de tramuntana, es va descobrir una tomba tallada a la roca (129). Aquesta sepultura era de planta trapezoïdal amb els peus arrodonits, i presentava la particularitat de tenir una capçalera diferenciada, formada per dos pedres col·locades a banda i banda del cap, que li donaven una aparença antropomorfa. Estava coberta amb grans lloses de pedra, perfectament encaixades al terreny natural mitjançant un rebaix. Feia 1,90 m de llargada, 50 cm d'amplària màxima i 40 cm de fondària. L'orientació era de llevant a ponent, amb el cap col·locat a occident i estava esbiaixada en relació a la fàbrica de l'església. El reblliment (130), ocupava només la meitat de ponent de la sepultura i estava format per terra molt flonja que va resultar estèril. A la meitat de llevant, probablement com a conseqüència de les filtracions d'aigua, els ossos van aparèixer nets de terra.

L'excavació de la coberta de l'església (fig. 28)

A la teulada es va fer el seguiment del desmuntatge de la coberta de la nau, que havia estat reparada l'any 1974. Estava formada per teules àrabs (72) que recolzaven sobre una solera feta amb maons (71). Al vessant de migdia una part de les peces eren de color groguenc i a la part de tramuntana totes eren de color

vermellós. Aquests maons recolzaven sobre xebrons de 3 cm de gruix, separats entre sí, uns 28 cm. L'armadura de coberta, bastida amb el sistema de llates per canal, era feta amb un cavall central, sobre el qual recolzaven les bigues, separades uns 60 cm entre si. Aquesta estructura recolzava sobre uns recrescuts de l'època moderna (73 i 74) col·locats en substituir la volta romànica per una altra d'encamonada. El ràfec estava format per lloses.

Prop de la capçalera, una de les bigues del vessant de tramuntana de la coberta, situada prop del santuari, va ser reparada en època molt recent mitjançant un enginy format per una biga, disposada en sentit transversal a la nau i un puntal (86).

Sota la teulada de la capçalera (75), va aparèixer un rebliment de sorra i calç molt degradada de color beix (77). Aquesta capa va ser col·locada per assentar els plànols inclinats dels vessants de la teulada sobre el perfil arrodonit de l'extradós de la volta. Sota aquesta capa, a tocar del capcer i per sota també d'aquest element (80), es van localitzar les úniques restes de la coberta original de lloses (83). Aquestes peces estaven lligades, a l'extradós de la volta (85), amb argamassa de color blanquinós (84). El ràfec (82), format per lloses de grans dimensions col·locades de pla, era solidari de la coberta de teules (fig. 39).

El capcer de llevant de l'església (80), situat sobre l'arc triomfal, va ser bastit amb pedres molt irregulars i petites i presentava restes d'enlluïts. A la base del vessant de migdia, hi havia una reparació realitzada amb llosetes petites, col·locades de pla i ben lligades (81).

El vessant de tramuntana de la coberta de la capçalera aixoplugava també el volum de la sagristia. La coberta d'aquest element era de teula àrab (76) i recolzava sobre una solera feta amb totxos (87). L'armadura (78), era formada per bigues estretes, aprofitades d'una altra construcció i disposades de manera paral·lela a la capçalera, és a dir, perpendiculars al vessant de la coberta. Presentava una reparació en el cantó de ponent (79) que abastava una amplada de quatre canals.

Conclusions (fig. 35-38)

Horitzó A. Època preromànica

Les parets de la nau (11, 43 i 46) i la capçalera (21, 32 i 33) corresponen a la primera fase de l'edifici. Formen una construcció de planta rectangular i de dimensions molt reduïdes, de 8,75 m de llarg i 5,65 m d'ampla, rematada a llevant per una capçalera gairebé quadrada, de 3,45 per 4,4 m. Els murs d'aquesta època tenen una amplada de 0,80 m i van ser bastits amb dos paraments de pedres irregulars, petites i allargades, treballades a cop de martell, disposades en filades arítmiques, amb un rebliment intern de pedres i argamassa. A la capçalera es documenta la utilització d'algun rengle de lloses col·locades de pla, per anivellar les filades. La mitjana és de 6 filades per metre lineal i de 18 pedres per metre quadrat.

Les cantonades van ser reforçades amb pedres més grans. Les impostes i les dovelles no van ser ni atallantades ni escodades. Els paraments de la nau abracen la fàbrica de la capçalera.

Hi ha evidències febaents que l'interior de l'edifici va ser emblanquinat amb una capa d'arrebossat que, a la part baixa de les parets, tenia entre 1 i 2 cm de gruix, mentre que a les superiors forma una pel·lícula que deixa entreveure les irregularitats i les juntes de les pedres. Malauradament, l'estat fragmentari del revestiment d'aquesta fase no va permetre establir el lloc concret on es produïa la transició entre els dos tipus d'enlluït. Probablement, les parets exteriors també van ser emblanquinades, ja que al sòcol del mur de migdia, colgat des de l'època baixmedieval, es conservaven petites zones amb un arrebossat idèntic al material de cohesió dels murs.

A la façana de llevant de la capçalera hi ha una finestra d'espitllera esbiaixada rematada per un arquet de mig punt fet amb llosetes disposades en plec de llibre. La clau està formada per una pedra de forma romboïdal i els muntants per pedres petites i irregulars. A la nau no es palesa l'existència de cap finestra. En cas de tenir-ne alguna, se situaria a la paret de ponent, molt refeta a l'època moderna.

La porta d'accés era a la façana de migdia. Malgrat que no s'ha conservat, l'observació de la fàbrica fa pensar que la porta actual, bastida a l'època romànica, va ocupar el seu lloc.

A l'interior, la nau, que té una superfície de 31,5 m², està separada de la capçalera per un arc de ferradura poc marcada, que recolza sobre unes impostes monolítiques que no presenten cap mena de treball decoratiu. La volta de la capçalera també presenta un perfil lleugerament ultrapassat. La coberta de la nau, a dues vessants, hauria estat situada en una cota més alta que la de la capçalera, recolzant sobre cavalls. L'excavació de la coberta del presbiteri va proporcionar evidències que era de lloses. De la coberta de la nau no se'n conserva cap traça, però cal suposar que hauria estat del mateix material.

L'àrea presbiteral, de 8,25 m², estava delimitada per un graó (29), situat a tocar de l'extrem de llevant dels estreps de l'arc triomfal. Estava dividida en dues plataformes d'uns 15 cm d'alçària. La superior formada per un graó d'argamassa i pedres recolzava sobre un rebliment compacte (36). Estava pavimentada amb lloses de les quals es conservava una filada prop del mur oriental de la capçalera. La plataforma inferior, també coberta de lloses, estava separada de la nau mitjançant un graó de pedra situat sota l'extrem de llevant de l'arc triomfal. Les peces que formaven aquest paviment eren bastant primes i irregulars, i les juntes eren reblertes amb argamassa de guix (30).

A la plataforma superior s'ha conservat la base de l'altar original (31), adossat a la paret de llevant⁷. Es tractava d'una estructura rectangular amb un petit forat al mig destinat a allotjar la lipsanoteca (40). A l'època fundacional deu correspondre també una de les fornícules situades al mur de migdia.⁸ El paviment de la nau també va ser bastit amb lloses de grans dimensions (38). En tots els casos les juntes van ser lligades amb argamassa.

A tocar dels estreps de l'arc triomfal es van documentar sengles estructures rectangulars, de maçoneria, arrasades en bastir els arcs formers romànics. La del costat de migdia (41), la més ben conservada, feia 1,30 m de llargària per 0,95 d'amplària, estava emblanquinada i s'hi adossava el paviment. La de tramuntana tenia unes mesures semblants, però l'estat de conservació era més precari, ja que va ser afectada per una tomba col·locada a l'interior de l'església. El límit de ponent d'aquests elements coincidia amb un desnivell en el paviment de la nau, de tal manera que aquest sector, que també incloïa l'amplada de l'arc triomfal, es trobava entre 5 i 7 cm per sota del nivell de la nau i 15 cm davall de la plataforma inferior del presbiteri. El paviment, com el de la resta de l'edifici, era format per lloses.

Amb aquestes evidències es podria aventurar que, entre la nau i la capçalera, hi hauria hagut un àmbit diferenciat. Aquest espai, amb una llum lleugerament superior a la de l'arc triomfal i 1,90 m més estret que la nau, podria haver estat cobert amb volta, de la qual les estructures trobades a banda i banda de l'aula en serien els estreps. Els diferents graons del paviment, l'amplària d'aquest recinte i el tipus de coberta contribuirien a diferenciar-lo visualment de la resta de l'aula.

Dins d'aquesta fase també es pot situar una tomba apareguda a tramuntana, a l'exterior de l'església. Era de planta trapezoïdal amb els peus arrodonits, tallada al terreny natural i coberta amb lloses, i presenta la particularitat de tenir la capçalera diferenciada mitjançant la col·locació d'una lloseta a cada costat.

El lloc de Vilallonga, que entre els segles XIII i XIV va passar a anomenar-se Serrallonga, apareix documentat els anys 938 i 982 en sengles afrontacions de propietats del monestir de Ripoll, malgrat que l'església se cita per primera vegada l'any 1025.⁹ La tipologia, la tècnica constructiva i els materials arqueològics¹⁰ proporcionats per l'estrat 122 (situat sobre el terreny natural a l'entorn de migdia) permeten situar la fundació de l'església en una data poc posterior a la primera referència documental. Es tractaria, doncs, d'una de les primeres esglésies de repoblació de la contrada, la qual cosa explicaria el caràcter parroquial, perdut al segle XIV en benefici de Santa Maria d'Alpens.

⁷ Com a paral·lels d'aquest tipus d'altar bastit amb maçoneria i adossat a la paret de llevant de la capçalera, es poden citar els de les esglésies de Sant Romà d'els Vilars i Sant Romà d'Aubinyà, a Andorra, o el de l'església de Sant Martí de Mata, a Mataró (Barral, 1981: 171, 174 i 252).

⁸ Aquestes fornícules destinades a protegir i guardar els objectes litúrgics i els llibres són freqüents a l'arquitectura preromànica.

⁹ Vegeu l'annex històricodocumental.

¹⁰ Assimilables als trobats a l'horitzó de mitjan segle X de Sant Quirze de Pedret (López, Caixal, Fierro, 1997: lám. II.14-19)

Horitzó B. Època romànica

A l'època romànica l'edifici va ser objecte de reformes importants que, si bé no en van variar la configuració i la morfologia, en van canviar sensiblement l'aparença, ja que es va eliminar l'àmbit que hi havia entre l'aula i la capçalera. Els murs de migdia i de tramuntana de la nau van ser reforçats per l'interior amb arcs formers (45, 47) amb la qual cosa van passar d'amidar 0,80 m a 1,20 m.¹¹ Aquests van ser bastits amb carreus regulars, ben escairats i disposats en filades horitzontals a trencajunt, amb pedres més grosses a la part baixa dels paraments. Per l'interior, a la part superior es va bastir una cornisa amb una motllura molt senzilla. Aquest element es va col·locar de forma horitzontal en el mur de migdia, mentre que a la banda de tramuntana presentava una suau inclinació en direcció oest-est. Els nous paraments conserven, en alguns sectors del mur de tramuntana, la junta ressaltada,¹² mentre que al llenç de migdia hi havia juntes incises.¹³

Per l'exterior, es van recreïxer les parets de la nau 0,75 m mitjançant l'afegitó de quatre filades de pedres bastant regulars i allargades (60). També es va col·locar una nova porta al bell mig de la façana de migdia, rebaixada al parament (52). Està formada per brancals de carreus petits i rematada per un arc de mig punt, emmarcat exteriorment per un arc de dues rosques fet amb llosetes planes. Per l'interior es va col·locar una llinda feta amb dues bigues de fusta.

A llevant de la porta es va obrir una finestra de costats paral·lels, coronada, a l'exterior, per un arc de mig punt fet amb dovelles, i a l'interior per llandes monolítiques que reproduïxen el perfil de l'arc exterior de manera rebaixada. En arribar al regruix d'època romànica, la finestra, té a la part superior un perfil graonat i es transforma en una obertura rectangular.

Per l'interior, l'església es va emblanquinar i es reordenà el presbiteri amb la supressió de l'esglaó inferior (29). A la nau es va col·locar un nou enllosat (6), enrasat amb la plataforma inferior de la capçalera, cosa que va suposar una reducció de l'àrea presbiteral. La plataforma superior es va avançar 0,85 m cap a ponent, amb l'aportació d'un rebliment de terra i la col·locació d'un nou graó (16). Probablement, en aquest moment també es va col·locar un altar exempt separat uns 60 cm de la paret de llevant i situat al bell mig del nou presbiteri (27).¹⁴ Al pany de

¹¹ L'adaptació de les esglésies preromàniques per substituir les cobertes originals d'encavallades per voltes és relativament freqüent. A l'època romànica es van reforçar els murs perimetrals, mitjançant l'afegitó d'arcs formers, a les esglésies de Sant Bartomeu de can Pol de Baix, Anglès (Junyent, 1983: 169); Sant Salvador de Golorons, Clariana de Cardener (*Ibid.*: 186); Sant Cristòfol, Campdevànol (Barral, 1981: 221); Sant Vicenç de Ladernet, Castellnou de Bages (*Ibid.*: 228); Sant Miquel d'Olèrdola, Sant Vicenç d'Obiols i Sant Quirze de Pedret, entre d'altres. A l'època gòtica es va produir aquesta transformació a l'església de Santa Felicitat de Sornia, Fenolleda (Junyent, 1983: 194). L'església de Sant Julià de Viladebages, Oliu, va ser regruixada totalment per l'interior per col·locar-hi una volta apuntada (Junyent 1983: 204).

¹² Aquest tipus de junta és pot veure al pany situat entre la fornícula i l'arc former.

¹³ A la part baixa del parament de ponent s'aprecia l'emblanquinat d'època romànica sobre aquest tipus de junta.

¹⁴ D'aquesta estructura només se'n coneix una empremta al rebliment de la capçalera.

llevant de l'arc former de tramuntana es va bastir una fornícula d'1,25 m d'alçària i 0,65 m d'amplària rematada per un arc escanyat de mig punt.

Sota l'arc former de tramuntana es va col·locar un banc adossat al mur (61), del qual se n'ha documentat la fonamentació, feta amb pedres lligades amb argamassa. Aquesta estructura no era paral·lela a la paret, sinó que el seu traçat va ser parcialment condicionat per la banquetta de fonamentació de l'estrep de ponent de l'arc former, que sobresortia uns 10 cm, i el banc tendia a englobar-la dins la seva alineació. Els estreps de llevant dels arcs formers es van recolzar sobre les estructures rectangulars de la fase preromànica, parcialment enderrocades fins a la cota del nou paviment i la part sobresortint del costat de migdia es va aprofitar, tal vegada per assentar un banc; si més no, una part d'aquest element quedava a una cota més alta que la del paviment romànic.

La nau es va pavimentar amb un enllosat format per pedres molt més gruixudes i irregulars que no les de la fase preromànica (6), les juntes de les quals van ser reblertes amb argamassa i pedretes. Aquestes pedres, probablement es van cobrir parcialment amb una capa de morter, per tal de regularitzar-ne la superfície, ja que, en el moment d'exhumar-les, es van posar al descobert nombroses taques d'argamassa.

A manca de materials arqueològics significatius i de referències documentals, només es pot aventurar una cronologia provisional per a aquesta fase, basada en l'estudi estilístic de la portada o de l'aparell de carreus dels arcs formers, centrada a la primera meitat del XII.¹⁵

A la sagrera, la necròpolis va continuar en ús, segons palesa l'excavació de dues tombes d'aquesta època, una situada a migdia de la capçalera (117) i una altra a tocar de la façana sud de la nau (127). La primera era una cista de planta rectangular, que per tramuntana i ponent aprofitava una fractura tabular de la roca i per migdia estava construïda amb lloses de pedra. La coberta, feta amb pedra, estava rejuntada amb argamassa. L'altra tomba, probablement més tardana, era una fosa construïda de manera molt matussera. Estava parcialment delimitada a migdia per petites llosetes i a ponent per la façana del temple. Tallava la sedimentació existent en aquest indret i recolzava sobre la roca.

Horitzó C. 1610-1613

L'acta de la visita pastoral a l'església feta el 5 d'agost de 1610, recull el mandat de fer-hi un retaule. Es conserva una àpoca del 26 de maig de 1613 per la fusta utilitzada per fer el retaule, i el 3 de novembre del mateix any concloïa el pagament

¹⁵ Aquests dos elements presenten una morfologia diacrònica, probablement motivada pel caire rural de l'edifici, ja que si bé la porta recorda les formes primerenques del romànic, l'aparell utilitzat per bastir els arcs formers es podria situar en un moment més avançat.

del retaule que s'havia acabat de fer.¹⁶ L'excavació arqueològica realitzada a la capçalera no va proporcionar cap evidència per completar aquesta notícia documental. Ara bé, l'observació de l'edifici fa pensar que, en aquell moment, el retaule ocuparia el centre de la capçalera, ja que al mur de migdia s'hi aprecia una fornícula, tancada amb una porta de fusta, que estaria relacionada amb una sagristia situada darrera del retaule.

Horitzó D. c. 1689

Segons consta en la documentació escrita, el 12 de juny de 1689, el propietari del mas Serrallonga va pagar a un mestre de cases d'Alpens una factura per la realització d'obres de restauració i conservació de l'església de Sant Pere. Aquestes obres les van dur a terme durant 24 dies tres persones que van utilitzar prop de 158 litres de guix, a més de sorra i lloses.

L'excavació duta a terme a l'interior de l'església no va proporcionar, tampoc en aquest cas, indicis per adscriure cap de les reformes documentades a aquesta referència. Es pot suposar, però, que la fàbrica preromànica, malgrat el reforç fet en l'època romànica, devia presentar greus danys com a conseqüència de la càrrega de la volta. En aquest sentit, cal recordar l'existència d'un document del 1706 on s'esmenta que la volta "*està perillosa de caure*".

Probablement el 1689, es van dur a terme algunes obres a la coberta i es va construir un contrafort (109) a la façana de migdia per establir el sobreplom que presentava el mur.

Horitzó E. c. 1724

Aquest horitzó cronològic ha estat datat, com l'anterior, a partir de les dades que ha proporcionat la documentació escrita, concretament les visites pastorals. Així, si bé en la visita del 3 de desembre de 1706 es deia que el temple amenaçava "*prompta ruïna*", en una altra del 22 de juliol de 1724 només es manava fer un altar nou, cosa que fa pensar que els danys haurien estat parcialment corregits, ja que la preocupació del visitador se centrava en l'ornamentació. Val a dir, però, que, malgrat tot, l'any 1775, es van tornar a fer evidents les deficiències estructurals de l'edifici.

A aquesta fase correspon la construcció d'un cos de planta lleugerament trapezoïdal, adossat a la façana de tramuntana de la capçalera, per tal d'allotjar-hi la sagristia (48, 49, 50). Per accedir-hi, es va fer una porta d'1,80 m d'alçada i 0,60 m d'amplada, adossada a l'estrep de tramuntana de l'arc triomfal. Aquesta construcció va ser bastida amb un aparell poc acurat de maçoneria irregular, amb les arestes reforçades amb grans blocs quadrangulars. La coberta és va fer a un aiguavés

¹⁶ Vegeu l'estudi de la decoració de l'edifici.

aprofitant la prolongació del vessant nord de la capçalera. A la façana de llevant s'hi va obrir una finestra rectangular.

També s'avançà el presbiteri cap a ponent, coincidint amb l'extrem de ponent de l'arc triomfal. En aquest punt es van col·locar dos graons de pedra ben treballada (9, 10) i es van pavimentar l'aula i la capçalera amb cairons de 18 cm de costat (5, 23). La paret de llevant de la capçalera va ser repicada per eliminar-ne els enlluïts, i la runa s'utilitzà per avançar els esglaons del presbiteri cap a llevant. El paviment ceràmic s'acabava als peus del retaule i al darrere continuava visible l'enllosat preromànic (18), situat en una cota lleugerament més enlairada que la del paviment de cairons. La finestra de llevant fou paredada, ja que quedava oculta darrera del retaule, i la de llevant modificada, potser per donar més lluminositat al presbiteri. Probablement, en aquell moment també es va paredar la finestra situada a la façana de migdia de la nau. El presbiteri d'aquesta fase estaria separat de la nau per un cancell de fusta, del qual se'n conserven les empremtes al graó superior.

A la nau, a ponent de la porta, hi hauria una pica rectangular de pedra per dipositar l'oli dels delmes. La seva posició es pot intuir a través del sòl de la següent fase, ja que aquest indret no va ser repavimentat amb cairons i el perímetre de la pica va quedar perfilat a la nova pavimentació.

Horitzó F. c. 1837

Com s'ha vist més amunt, en la visita del 24 de maig de 1775 es tornava a presentar l'edifici amenaçant ruïna, i la de 1776 reiterava aquesta situació, advertint que si el perill es feia més imminent es prohibiria la celebració del culte. El dia 3 de maig de 1808, van visitar l'església dos mestres d'obra, que van dictaminar la conveniència de suspendre-hi les misses, que es van reprendre el 24 de juliol del mateix any, després de dur a terme algunes reparacions.

L'any 1814, es van destinar recursos a l'arranjament de l'església, però no van ser suficients, ja que, per una inscripció situada al capcer, se sap que l'església va patir una destrucció l'any 1827 i va ser reedificada deu anys més tard: "*esta yglesia se redui en lo any 1827 y se ratifica en lo any 1837*".¹⁷ El llibre d'obra també recull aquesta circumstància: "*En lo any 1827 se dirruhi per si mateixa la iglesia de Sant Pere de Serrallonga, y no se reedifica fins en lo any 1838*".¹⁸

En aquest moment, la volta romànica caiguda va ser substituïda per una volta encamonada de rajols, de la qual se'n coneixen els forats dels capçals del costat de tramuntana, tallats a la cornisa romànica; al costat de migdia hauria recolzat directament sobre la cornisa romànica. L'empremta d'aquesta volta era palesa també sobre l'arc triomfal i al capcer. Els murs de migdia i ponent van ser

¹⁷ Inscripció que es pot llegir a l'interior de la tiara de guixeria que hi ha a la part superior de l'arc triomfal.

¹⁸ Anotació feta pel rector Errando en el llibre de la sufragània. Vegeu capítol IV d'aquesta memòria.

sobrealçats per l'interior, i sobre aquest afegitó es va recolzar l'armadura de la teulada.

La documentació de l'any 1837 recull una despesa per a reparar la teulada. Malgrat que el document no permet saber si es tracta de l'arranjament de la coberta de l'església de Santa Maria d'Alpens o de la de Sant Pere de Serrallonga, la coincidència d'aquest document amb la inscripció esmentada podria fer pensar que es tracta d'un rebut d'aquesta darrera obra

La paret de ponent (46) va ser arrossegada per la caiguda de la volta, per la qual cosa va ser refeta, però amb una amplària més estreta que la del mur preromànic en què s'assentava.

Probablement va ser aleshores quan es va anul·lar el contrafort adossat a la façana de migdia (109), ja que, en refer-se la coberta, va perdre la funció. Aquest element va ser arrasat fins a la cota del paviment exterior i diferents elements de la volta caiguda van ser abocats a llevant de les seves restes a fi de consolidar la paret de migdia de la capçalera, que recolzava sobre un escarpat de la roca natural, molt alterat per fractures i diàclasis.

A la nau, es va pujar el nivell del paviment fins a enrasar-lo amb el graó inferior del presbiteri. Els cairons de la fase anterior van ser reaprofitats en aquesta nova pavimentació (1). Probablement, també es va col·locar un cor de fusta al terç occidental de la nau, del qual només se n'han conservat les empremtes als murs de migdia i tramuntana. Les obres es van acabar l'any 1845 amb la col·locació del campanar de cadireta que ha pervingut.

Fins l'any 1879, la documentació recull diverses obres de consolidació i manteniment de l'edifici que van afectar bàsicament la teulada, la pintura i el mobiliari. Els treballs d'arqueologia van palesar que, durant aquest període, es van eliminar els bancs de maçoneria adossats al mur de migdia -a tocar de l'estrep de l'arc triomfal- i al de tramuntana -sota l'arc former-; aquest darrer va ser substituït per un banc de fusta. També es va col·locar l'única tomba que s'ha documentat a l'interior de l'església (55).

Durant el segle XX, només s'hi realitzava una missa anual, la qual cosa va comportar un lent abandonament de l'edifici. La volta encamonada va caure, i es va eliminar el cor de fusta. Malgrat tot, cal suposar que es van fer reparacions puntuals a la teulada, per mantenir l'edifici dempeus.

Horitzó G. 1973 - 1990

L'any 1973, el Servei de Monuments de la Diputació de Barcelona va destinar recursos per a la consolidació dels elements que presentaven un pitjor estat de conservació.

En aquell moment, es va substituir la coberta de l'edifici per l'actual, bastida amb un cavall central i un embigat sobre el qual recolzaven les llates disposades en el sentit de la canal de les teules, i es va repicar l'interior de l'edifici de manera molt barroera, per tal de localitzar-hi possibles restes de pintures medievals. També es van col·locar el marxapeu i la porta actuals.

Probablement, es van fer unes trinxeres de prop d'1 m d'amplària als entorns de tramuntana i ponent, per tal d'eliminar les humitats de l'interior de l'edifici, produïdes per l'acumulació de terres al voltant.

Les darreres reformes realitzades a l'església abans de l'actual restauració van tenir lloc entre el 1989 i el 1990, i van consistir en la substitució de la coberta de la sagristia, mitjançant la utilització de biguetes de formigó i una solera de totxos plans, sobre els que recolza la teulada. També es van apuntalar els cavalls de la nau que presentaven major grau de flexió i es va repassar la solera als punts que presentaven una major deformació.

Durant els darrers anys d'aquest període les imatges i la pica d'oli, situada al costat de ponent de la porta, van ser traslladades a l'església de Santa Maria d'Alpens.

Horitzó H. 1998-1999

El 16 de maig de 1999 es va inaugurar la restauració de l'església, dirigida per l'arquitecte Antoni González, que va consistir, en primer lloc, en la recuperació dels nivells d'utilització d'època romànica a l'entorn de l'edifici i en la creació d'un mur de contenció de terres a ponent, per mantenir les cotes originals, la qual cosa va comportar una petita modificació del traçat dels murs de tancament de migdia i tramuntana del cementiri, que també van ser consolidats. En segon lloc, es van refer totes les cobertes de l'edifici, amb la substitució dels cavalls de fusta de la nau per una armadura nova i es van substituir les bigues de la sagristia. A més, es van obrir les finestres de la nau i la capçalera, que havien estat paredades a l'època moderna.

A l'interior, es va conservar una mostra de tota la sèrie de paviments que va tenir l'edifici; a la capçalera i al tram oriental de la nau, es va consolidar el paviment preromànic. Al bell mig de la nau, es va conservar el paviment romànic, que no va ser excavat, i a l'extrem occidental de l'aula l'encaironat corresponent a les reformes dutes a terme l'any 1837; el retaule, una vegada restaurat, va ser col·locat en aquest indret.

Inventari del material**UE: 4**

TIPUS DE MATERIAL	FRAGMENTS
Ceràmica medieval	
Reduïda	2
Fragments d'olla	
Ceràmica comuna moderna	
Oxidada	3
1 escudella	
Restes òssies	1

UE: 15

TIPUS DE MATERIAL	FRAGMENTS
Metall	
Moneda.....	1
1 ardit de Felip IV encunyat a la seca de Barcelona entre el 1653 i el 1655 (pes 1'09 g, eixos 6 h). Ref. bibl.: Botet i Sisó, J. 1911: <i>Les monedes catalanes</i> . Vol. 3., Barcelona: 970-972.	

UE: 17

TIPUS DE MATERIAL	FRAGMENTS
Ceràmica vidriada moderna	
Vidriat verd	1

UE: 63

TIPUS DE MATERIAL	FRAGMENTS
Material constructiu	
Teula.....	11

UE: 101

TIPUS DE MATERIAL	FRAGMENTS
Metall	
Ferro	1
Pany de clau	

UE: 106

TIPUS DE MATERIAL	FRAGMENTS
Ceràmica medieval	
Reduïda	9
1 vora d'olla	
Ceràmica vidriada moderna	
Vidriat verd	2
Material constructiu	
Teula	2

UE: 107

TIPUS DE MATERIAL	FRAGMENTS
Ceràmica medieval	
Reduïda	8
1 vora d'olla	
Grisa clara	1
Ceràmica comuna moderna	
Oxidada	2
Ceràmica vidriada moderna	
Vidriat melat intern	2
Material constructiu	
Teula	4

UE: 111

TIPUS DE MATERIAL	FRAGMENTS
Metall	
Ferro	1
1 cadena	

UE: 113

TIPUS DE MATERIAL	FRAGMENTS
Ceràmica medieval	
Grisa clara	1
1 olla	
Metall	
Ferro	3
1 cadena, 1 fulla de falç, 1 grapa	

UE: 115

TIPUS DE MATERIAL	FRAGMENTS
Ceràmica medieval	
Reduïda	8
2 vores d'olla	
Ceràmica vidriada moderna	
Vidriat melat	1
Vidriat verd	1

UE: 122

TIPUS DE MATERIAL	FRAGMENTS
Ceràmica medieval	
Reduïda	10
2 vores d'olla	

Ceràmica comuna moderna

Oxidada 1

Ceràmica vidriada moderna

Vidriat decorat amb groc sobre marró..... 1

1 olla

Metall

Ferro 1

1 clau

UE: 124

TIPUS DE MATERIAL

FRAGMENTS

Ceràmica medieval

Reduïda 5

3 vores d'olla

2. Estudi paleoantropològic de l'individu 130

Marta Pujol

Examen de les restes òssies. Estudi antropomètric i patològic

Esquelet cranial:

Neurocrani: Es conserva en bon estat i sencer. La sutura occipital té ossos wormians i no té sinostosi; la sagital té la porció S.3 amb sinostosi, que indica una edat entre els 20 i els 45 anys i ossos wormians, i la coronal té la C.3 amb sinostosi, la qual cosa indica una edat d'entre 25 i 55 anys. Pel que fa a la morfologia, és un crani mitjà o mesocrani, segons l'índex cefàlic, amb una capacitat craniana de 1.681 cm³, que determina un crani gran en relació al volum; segons l'índex d'alçada és un crani alt o acrocrani, amb crestes paral·leles.

Esplanococrani: Es conserva en bon estat excepte en el maxil·lar esquerre, que està fragmentat. Pel que fa a la morfologia de la cara, és estreta, segons l'índex facial, amb òrbites altes i nas mitjà, segons els índexs orbitari i nasal respectivament.

Dentició: Pertany a un individu adult. El maxil·lar té quatre reabsorcions alveolars, una d'elles en el primer molar dret, amb una osteïtis mandibular o infecció de l'os. La mandíbula presenta una reabsorció alveolar i dos orificis fistulars relacionats amb el segon premolar. El desgast dental és bastant accentuat, de valors 4, 5, 5+ i 6, cosa que indica una edat compresa entre els 33 i els 45 anys¹⁹, carrall moderat amb predomini a la cara lingual i dues càries profundes medials. La morfologia de la mandíbula presenta braquignàtia, és a dir, que és curta i ample.

Esquelet postcranial:

Extremitats superiors: La llargada dels ossos indica que es tracta d'un individu masculí i adult. Ambdós húmer presenten un aspecte normal. Els cúbits presenten entesitis del tríceps braquial i els radis un principi d'entesopatia en el tubercle del radi i en la part posterior medial de la diàfisi.

Extremitats inferiors: Es conserven tots els ossos a excepció de les ròtules, amb un aspecte moderadament robust. La morfologia dels fèmurs, així com les seves mides, indiquen que es tracta d'un individu masculí i adult. Presenten lleus entesopaties a la línia aspra a conseqüència de l'activitat dels músculs adductors i dels músculs posteriors de la cama, artrosi lleu al lligament rodó i "eminència cervical" a l'epífisi

¹⁹ Chimenos, E. 1990

proximal a causa de la flexió del genoll i extensió del maluc, per accions com ara estar-se a la gatzoneta, dret, o caminar durant llargs períodes.

Pelvis: L'obertura ciàtica i l'amplada cotilociàtica indiquen una morfologia masculina. L'estimació de l'edat a partir de la faceta auricular, segons Jordi Font (en premsa), indica que està dins el grup d'edat de 40-44 anys o més.

Columna vertebral: L'estat de conservació és dolent. En les dorsals destaca una macroporositat en els cossos vertebrals, labiació moderada en les vèrtebres 8a i 9a i becs de lloro generalitzats.

Conclusions

L'estudi antropomètric revela que es tracta d'un individu masculí i adult; masculí per l'aspecte dels ossos i els seus trets sexuals discriminants, i adult per l'examen de la dentició, el seu desgast, les patologies i les malalties degeneratives, com ara l'espondiloartrosi i l'examen de les cares auriculars dels ilis, entre d'altres. En el moment de la mort tenia una edat compresa entre els 35 i els 45 anys o més i se li estima una alçada d'1,75 m, segons la taula de M. Trotter i G. Gleaser²⁰, calculada a partir de la llargada dels ossos de l'esquelet postcranial.

Quant a les patologies, en la dentició adulta destaquen: cinc reabsorcions alveolars, una d'elles almenys, el primer molar dret del maxil·lar, produïda per una osteïtis, o infecció en l'os, dos orificis fistulars que pertanyen al segon premolar esquerre de la mandíbula, carrall moderat amb predomini a la cara lingual de les dents i dues càries profundes. Les fístules són conductes de drenatge d'origen infeccioses que perforen el suport ossi.

En l'esquelet postcranial cal destacar: una entesitis del tríceps braquial als cúbits, que es pot originar pel fet de portar càrrega amb els braços estirats, lleus entesopaties a la línia aspra dels fèmurs, com a conseqüència de l'activitat dels músculs adductors i posteriors de la cama, artrosi lleu al lligament rodó i eminència cervical a l'epífisi proximal del fèmur, a causa de la flexió del genoll i extensió del maluc, per accions com ara estar-se a la gatzoneta, dret, o caminar durant llargs períodes.

D'altra banda, s'observa una espondiloartrosi o artrosi a la columna vertebral i osteòfits o "becs de lloro" generalitzats en les vèrtebres dorsals, en especial en la 8a i 9a vèrtebres, molt freqüents a partir dels 30 anys, que responen a la sobrecàrrega i motilitat que pateix la columna vertebral al llarg de la vida.²¹

Aquestes afeccions que presenta l'individu són freqüents i no revesteixen gaire importància. La causa de la mort no s'ha pogut determinar.

²⁰ Campillo, Vives, 1987: 155

²¹ Campillo, 1994: 136

3. Estudi historicodocumental

Anna Castellano Tresserra

Sant Pere de Serrallonga a l'Edat Mitjana

Les notícies més antigues que es poden relacionar amb l'església de Sant Pere de Serrallonga fan esment d'un lloc anomenat Vilallonga. Aquest indret apareix documentat per primera vegada l'any 938 i, posteriorment, el 982, com afrontació de la propietat de Matamala, al terme de les Llosses, que era una possessió del monestir de Ripoll. Entre les fites d'aquest alou es fa esment de la "Portella de Vilallonga".

El terme de la vella parròquia de Sant Pere de Serrallonga, així com el d'altres antigues parròquies veïnes que se situen dins l'actual municipi de les Llosses, es trobaven sota senyoria del castell de la Guàrdia de Ripoll. Les restes d'aquest castell es poden localitzar encara avui sota el mas conegut com el Castellot, en un petit puig de la serra de Santa Margarida, sota l'ermita de Santa Margarida de Vinyoles, a l'esmentat municipi de les Llosses.

Les primeres referències a aquest castell es remunten al 1017 quan un Bernat del castell de la Guàrdia va signar com a testimoni en el document de constitució del bisbat de Besalú. L'origen de la fortalesa, però, podria ser més antic si es té en compte que una de les esglésies que estaven sota la seva jurisdicció, la de Santa Maria de Matamala (les Llosses) sembla que ja existia cap el 888, quan el bisbe Gotmar de Vic en va fer donació a l'església del monestir de Ripoll en el moment de la seva consagració, o poc després; en tot cas, abans de la mort d'aquest bisbe, ocorreguda el 899. Si el castell existia ja en aquelles dates, estaria sota la senyoria eminent dels comtes de Barcelona en tant que comtes d'Osona, i, posteriorment, a mitjan segle X, hauria passat als comtes de Besalú, mentre que els feudataris o castlans eren la família de la Guàrdia o Saguardia. Aquesta família en va seguir ostentant la tinença encara quan el castell retornà a la família comtal barcelonina com a nous comtes de Besalú. Va ser el monarca Pere III de Catalunya qui, l'any 1363, va vendre el castell al monestir de Ripoll sota la potestat del qual va restar fins a la desaparició de les senyories jurisdiccionals.

Existís o no el castell al segle IX, no hi ha dubte que el territori que defenia va ser un dels primers en ser poblats de nou quan el comte Guifré va iniciar la repoblació d'Osona i del Bages, començant pel Ripollès. Així ho testimonien, entre d'altres esglésies de l'entorn de Sant Pere de Serrallonga, l'esmentada església de Santa

Maria de Matamala (888), la de Sant Esteve de Comià (948) i, suposadament, la de Vilallonga.

El perquè de la identificació que s'ha fet tradicionalment entre l'església de Sant Pere de Serrallonga amb la de Vilallonga cal buscar-lo en el seu emplaçament i en la significació de la paraula "portella" amb que es designa aquest darrer indret. Si el lloc, la "portella", de Vilallonga apareix ja al segle X, el "presbiter", com a representant d'aquesta "església de Vilallonga", surt esmentat en dues relacions de parròquies del bisbat de Vic, datades entre els anys 1025 i 1050 la primera, i d'un moment incert dins la segona meitat del mateix segle XI, la segona. Per la seva banda, la paraula "portella", un nom comú, ha esdevingut topònim i es troba força estès dins la geografia catalana per designar un pas de muntanya que comunica dues valls. Certament, Sant Pere de Serrallonga, com "la Portella de Vilallonga", es troba dalt d'una carena, al límit dels municipis d'Alpens i el de les Llosses. D'altra banda, en aquests llistats es fa menció del "presbiter de Vilallonga" entre els altres titulars d'esglésies que es reconeixen encara avui, i que se situen properes a l'església de Sant Pere de Serrallonga: Sant Boi (de Lluçanès?), Alpens, Sant Genís del Pi i la desapareguda parròquia de Genested, al terme de Sora ²².

Davant d'aquest conjunt de coincidències, sembla haver-hi moltes possibilitats que, efectivament, l'església de Serrallonga, sigui la mateixa que abans havia estat coneguda com de Vilallonga. Però si encara podia quedar algun dubte, la tipologia de l'edifici i els resultats de l'excavació que aquí s'explica, confirmen que l'església certament va ser aixecada cap a mitjan segle X; data que s'avé perfectament amb les primeres notícies que es coneixen del lloc de Vilallonga.

Si bé en un origen, tal com ho certifiquen els dos llistats de parròquies redactats durant la primera meitat del segle XI, l'església va tenir la categoria de parròquia d'un petit grup de masos, dels quals han sobreviscut fins fa pocs anys, els de Serrallonga de Dalt, Serrallonga de Baix i Comià, cap el segle XIV va perdre la titularitat per passar a dependre jurídicament de la parròquia de Santa Maria d'Alpens. Va ser, també, en aquell moment, que possiblement el lloc passà a ser conegut com a Serrallonga, nom del mas més proper a l'església. Aquesta pèrdua de categoria cal relacionar-la, sens dubte, amb el traspàs de població que es degué anar produint progressivament des de la primitiva parròquia de Sant Pere, aixecada en un lloc més enlairat i, per tant, més protegit de l'enemic sarraí, cap a la població d'Alpens, nascuda al voltant de la seva parròquia, Santa Maria, un cop la població s'havia estabilitzat més cap al sud. No cal menystenir tampoc la possibilitat que la pesta negra, que va despoblar bona part del camp català l'any 1348, hagués afectat també l'escassa població de masos de les rodalies de Sant Pere, fins al punt que la poca feligresia portés a la pèrdua de categoria de la parròquia.

Encara que Sant Pere de Serrallonga esdevingués en un moment incert sufragània de Santa Maria d'Alpens, sembla apreciar-se una relació més estreta amb la parròquia de Sant Esteve de Comià, també coneguda com de Roma —situada a

²² Pladevall, 1970. Pladevall; Benet i Clarà, 1984: 143-147.

l'extrem del terme de Borredà, que llinda justament amb el de Sant Pere (Alpens)—, que no amb la parròquia de Santa Maria d'Alpens. No sembla una casualitat que, justament, un mas de la jurisdicció eclesiàstica de Sant Pere es digui precisament Comià, i que les seves terres s'estenguin cap aquesta zona de Borredà.

Documentalment, a banda de les esmentades llistes de parròquies, se sap poc o res d'aquestes primitives esglésies que, sens dubte, juntament amb el castell de la Guàrdia van servir per repoblar la zona i, posteriorment, com a nucli de la vida social dels veïns, escampats en masos; només Alpens es convertí en una població en creixement a partir del segle XVI, gràcies a una indústria menestral basada en el teixit de la llana, que va formar aviat un gremi, el de paraires, amb altar propi —el de sant Cristòfol— a l'església de Santa Maria. Aquesta indústria es va desenvolupar encara més al segle XVIII, fet que va permetre que mentre la vella parròquia de Sant Pere de Serrallonga, dedicada única i exclusivament a la pagesia, es veié reduïda a uns quants masos ocupats per masovers, la població d'Alpens augmentés i reconstruís la seva vella església parroquial de manera que de la primitiva església romànica no en queda cap vestigi ja que va ser substituïda per un edifici barroc neoclàssic. Aquest, a més, ha sofert moltes modificacions: va ser cremat durant la primera Guerra Carlina (1830-1840) i reconstruït poc després. D'època anterior a aquesta data es conserva només la part superior de l'altar major i algun fragment de lateral. Per contra, la poca importància de la petita església de Sant Pere de Serrallonga va permetre que la seva configuració primitiva no es veiés excessivament alterada per modificacions posteriors.

Si bé es té constància d'una primera visita episcopal a la parròquia de Santa Maria d'Alpens el 17 de setembre de l'any 1332, res es diu d'aquesta església, i menys de Sant Pere. Les visites a la parròquia es van anar succeint, tot i que hi ha un buit cronològic que abasta tot el segle XV, amb una única notícia de l'any 1442 en la qual tampoc es fa esment de Sant Pere.

L'església al segle XVI

Malgrat que la mateixa font, les visites pastorals, tampoc proporciona cap mena d'informació de Sant Pere de Serrallonga fins al segle XVII, es comença a tenir un cert coneixement de l'indret des de mitjan del segle anterior gràcies al fet que l'arxiu parroquial d'Alpens s'ha conservat íntegrament, i compta amb diferents sèries que permeten reconstruir tant les obres com el culte i la vida de les dues esglésies del terme i la dels seus feligresos.

L'església era, sens dubte, en aquest moment, el centre de la vida espiritual però també social de la zona. Són nombrosos els documents que ho reflecteixen i que impliquen a les dues famílies més importants de la zona, els Serrallonga i els Comià, i els masovers que, poc a poc, començaven a ocupar part de les terres en les que s'anaven fragmentant aquests masos i, fins i tot, determinades parts de les cases.

Són aquests habitants els que van fer possible que es mantingués el culte a la vella parròquia de Sant Pere, que si bé havia perdut tal categoria, mantingué l'ofici setmanal de la missa. A més d'aquesta missa, el fet d'haver estat parròquia li permetia impartir els sagraments del matrimoni, sepeli i demés misses de difunts. L'església era el lloc de reunió de la petita comunitat de feligresos un cop a la setmana i en les ocasions importants, i els permetia un contacte amb els seus avantpassats, ja que volien ser enterrats en els vasos familiars que els diferents masos tenien en el cementiri del costat de l'església. Encara que per la documentació es coneixen més masies, només se sap de l'existència certa dels vasos sepulcral de les famílies Comià i Serrallonga; la resta d'habitants devien ser enterrats en fosses individuals.

El primer testament documentat data de l'1 de novembre de 1560 i pertany a Esteve Serrallonga, propietari del mas homònim. En el document va deixar constància de la seva voluntat de ser enterrat en l'esmentat cementiri de Sant Pere, en el vas dels seus avantpassats -prova de l'antiguitat del dit mas- i el desig que li fossin celebrades diverses misses per l'etern repòs de la seva ànima segons el ritual de l'època. A més hi afegia trenta misses més, conegudes com de "Sant Amador", que si bé no eren massa ben acceptades per l'església per entendre-les com una mena de superstició, eren molt populars, sobretot en el món rural.

Vuit anys més tard, el mateix Esteve Serrallonga seguia encara en vida i va decidir llogar, potser per primera vegada, el celler que es trobava davant el seu mas com a habitacle a Joan de Bonay, juntament amb unes feixes de terra. Un dels dos testimonis citats a l'acte va ser Joan Comià, que aleshores era menor de dies²³. Aquest exemple és només un dels molts que es troben en l'arxiu notarial de la parròquia que mostren l'estreta relació entre les dues famílies més importants d'aquest petit terme que, fins i tot, en alguns moments s'arribaren a emparentar a través de llaços matrimonials. A partir d'aquestes dates, totes dues famílies van anar arrendant part de les seves terres i propietats a diversos pagesos que pagaven censals en espècies i diners als propietaris. D'aquesta manera, les grans propietats es van anar desmembrant, tot i que algunes famílies antigues van seguir mantenint-ne la propietat, mentre d'altres, com els Serrallonga, van acabar venent-la a un terratinent de fora del lloc. Després de Joan de Bonay el celler va passar a mans de Joan Vilageriu. A més, al celler hi vivia també una altra família, la família Roma. Aquesta era originària d'un mas situat dins la parròquia de Sant Esteve de Comià, també coneguda com de Roma, emplaçada just al límit amb el territori de Sant Pere de Serrallonga.

De la mateixa manera que havia manat Esteve Serrallonga en el seu testament, el 3 de desembre de l'any 1581, Joan Comià va manar també en el seu ser enterrat al cementiri de Sant Pere de Serrallonga. També les dones dels masos manifestaven idèntic desig de ser sepultades a Sant Pere, al costat dels seus marits, fet ben diferent del que van fer les seves filles casades fora, i que en lloc de voler ser enterrades al costat dels seus esposos i la família d'aquests, ho volien ser igualment

²³ AEV. Arx. Parr. de Santa Maria d'Alpens. R/1 (1551-1577).

a Serrallonga. Els nouvinguts a la zona, com el cas de l'esmentat Joan Vilageriu, van establir lligams tan profunds amb el lloc que també hi van voler ser enterrats²⁴.

L'església de Sant Pere també era escollida pels nadius del terme per a la celebració del seu matrimoni i els prolegòmens d'aquest, com la signatura dels capítols matrimonials. Sembla que el lloc, a més de gaudir del fervor dels seus parroquians, exercia una atracció sobre la resta de la comarca, ja que es coneixen diversos casos en què els nuvis no eren del terme sinó de llocs veïns.

Diversos llistats parroquials amb els noms dels parroquians que complien el sagrament de la confessió permeten saber el nombre exacte d'adults que residien al terme de la vella parròquia de Sant Pere de Serrallonga i confirmen que la població s'agrupava al voltant dels masos de Serrallonga i de Comià.

No fou fins el 20 de setembre de l'any 1587 que es produí una visita pastoral on es fa esment directe de l'església de Sant Pere i del seu estat. Sembla que, en aquell moment, el temple estava mancat dels ornaments necessaris per a la celebració de la missa, per la qual cosa el visitador va amenaçar als parroquians amb l'excomunió si no pagaven el delme en blat que devien a la parròquia.²⁵ La missa, però, s'hi va seguir celebrant, ja que en la següent visita realitzada el 4 de juliol del 1590, el visitador va ressenyar la necessitat d'arreglar les portes del temple, tornant a advertir als feligresos que si en el termini d'un mes i mig no es complia l'ordre s'hi suspendria la missa.²⁶

El mal estat en què es trobava l'església sembla anar relacionat amb els problemes econòmics dels propietaris dels masos veïns, que com denoten els documents conservats havien d'anar llogant o venent part de les seves propietats a tercers per poder subsistir. Aquesta crisi es fa molt palesa al mas Serrallonga, que va obligar el seu propietari, Gabriel Serrallonga, a vendre la pròpia casa, coneguda com "la casa gran de Serrallonga" a un tal Joan Armengol, de la parròquia de Sant Andreu de Sagàs.²⁷ Més endavant, però, sortirà el nom d'un nou propietari d'aquest mas, Joan Puig, de Sant Pere de Perafita, que no el va habitar personalment, sinó que el va arrendar a Montserrat Portavella, juntament amb d'altres masos de les rodalies d'Alpens que, igualment, havia anat adquirint als seus antics propietaris.²⁸

La renovació del segle XVII

Des de començament del segle XVII s'observa una renovació important dels ornaments de l'església de Santa Maria d'Alpens i també dels de Sant Pere de Serrallonga. De forma clara, el lloc d'Alpens havia anat guanyat importància pel que fa al nombre de població i va configurar la seva estructura urbana al voltant de

²⁴ *Ibid.* T/2 (1574-1602). Fols. 44-45; R/4 (1587-1591).

²⁵ AEV. *Visites Pastorals*. Vol.1207b. f.201.

²⁶ AEV. *Arx. Parr. de Santa Maria d'Alpens*. Q/6.

²⁷ *Ibid.* R/5 (1591-1598), f. 102v-104; R/6 (1591-1599), f. 148r-148v).

²⁸ *Ibid.* R/9 (1603-1627). F. 51v-52).

l'església parroquial. És interessant constatar com, a partir d'aquest moment, van arribar al poble un bon nombre de mestres d'obres, alguns d'ells provinents de les poblacions de la Catalunya Nord, que després del tractat dels Pirineus (1659) ja formava part del regne de França. La major part d'aquests nouvinguts es van instal·lar dins la sagrera d'Alpens, però d'altres ho van fer als masos de les rodalies, inclòs el de Serrallonga.

Malgrat que la guerra dels Segadors i les seves conseqüències va afectar de forma molt negativa el camp català, al principi del segle XVII semblava que es començava a remuntar la crisi econòmica que es venia arrossegant des de temps enrere. En el cas de Santa Maria d'Alpens, en aquell moment la població es va veure capaç de sufragar un seguit de millores a nivell ornamental per a la seva església i, de retruc, per a la vella parròquia de Sant Pere. Cal destacar la figura de l'escultor Domènec Casamira, a qui se li van fer diversos encàrrecs, primer per a l'església la parroquial, i després per a la sufragània.

Molt poc temps després, el delegat episcopal va manar als obrers de Sant Pere de Serrallonga que fessin un retaule per a aquesta església.²⁹ No es disposa del contracte, però se sap que va ser encarregat al mateix escultor Domènec Casamira, qui el 26 de maig de l'any 1613 va signar un rebut de quatre lliures i setze sous a favor de Tomàs Balmes, àlies Colomer, i Miquel Gudaiol, obrers d'Alpens, per la fusta que havia utilitzat per fer l'altar de Sant Pere de Serrallonga i per la realització del mateix altar, per la qual va cobrar vuit lliures i quatre sous. També se li havia fet un pagament de tres sous més i quatre diners per les frontisses de la porta de la sagristia.

Per aquestes mateixes dates el rector Fàbregues i, posteriorment el rector Balmes, van redactar una consuetud on es recullen les prestacions que feien els diferents masos a la parròquia de Santa Maria d'Alpens i les obligacions que el rector tenia amb els seus feligresos. S'inclou tot el que fa referència a la parròquia de Santa Maria com també a la sufragània de Sant Pere.

Els obrers de la parròquia de Santa Maria estaven obligats a conservar l'església de Sant Pere i tenir-hi tots els ornaments necessaris per a dir-hi missa, donar candeles per la celebració de la missa dominical i l'oli per la llàntia que cremava mentre s'oficiava la missa a canvi del delme que rebia l'obra de l'església d'Alpens dels masos del terme de l'antiga parròquia.³⁰

El 5 d'octubre de l'any 1620, es va manar arreglar el campanar de Sant Pere de Serrallonga, en aquelles parts que es cregués necessari. També que es confeccionés una peanya de fusta per davant de l'altar, una creu per les absoltes als difunts i un vas per a l'aigua beneïda. Probablement les obres no es van iniciar immediatament, ja que l'1 de setembre de 1622 el visitador va tornar a manar que es complís el que s'havia dit en la visita anterior, en cas contrari, es veuria obligat a

²⁹ *Ibid.* H/1 (1599-1689).

³⁰ AEV, Arxiu parroquial de Santa Maria d'Alpens. *Consuetud.* I-Q/2 (s. XVII).

suspendre la missa a l'església de Sant Pere.³¹ Aquestes obres podrien coincidir amb les que a partir del 25 de març s'estaven duent a terme a l'església a càrrec dels mestres d'obres Guillem Pusalgues i Guillem Cuymó, de la mateixa població d'Alpens. El primer d'aquests mestres d'obres també va ser l'encarregat de construir la sagristia i la "cambra de blat de l'obra" de la mateixa parròquia, segons uns pactes signats entre els obrers i ell mateix el dia 6 de novembre de 1644.³²

S'ha d'esperar al 28 de novembre de l'any 1686 per tornar a tenir una notícia directa de l'església de Sant Pere, com a conseqüència de la visita feta pel bisbe de Vic Antoni Pasqual. En el seu decurs va manar als obrers de la parròquia de Santa Maria i als de la sufragània, que en el termini de sis mesos possessin una ara a l'altar de Sant Pere de Serrallonga, ja que no li constava que la que hi havia hagués estat mai consagrada.³³

Possiblement com a conseqüència de la visita del bisbe es va prendre en consideració l'estat en què es trobava l'església de Sant Pere i Joan Prat, habitant del mas Serrallonga, aprofitant que feia obres de millora a la seva masia, va encarregar i sufragar un seguit d'obres a la vella parròquia al mestre de cases d'Alpens Salvador Pairot. Aquestes obres eren per "*adobar la iglesiade Sancti Pera de Serrallonga y conservatio de aquella*". Entre el material utilitzat es fa esment de lloses, arena i guix. Dos manobres van utilitzar vint-i-quatre jornals per dur a terme les obres, per les que van cobrar sis sous per jornal. Per la seva banda, el mestre d'obres va cobrar a nou sous el jornal, a més del seu propi manteniment. El mateix mestre, el 12 de juny de 1689, va signar un rebut conforme havia cobrat les quantitats estipulades.³⁴

Les obres a la parròquia no es van aturar aquí i el 4 de novembre de 1692 un nou decret de visita ordenava textualment que "*alcen i acomoden la teulada de esta yglesia y cubran de teula de modo que no se ploga*". Hem de pensar que les obres es degueren dur a terme, ja que quan es va visitar de nou el lloc el 12 de desembre de l'any 1697. El visitador, en aquest cas el rector d'Olost Joan Bosch, només va observar que era necessari proveir l'església de roba litúrgica per tal de poder-hi celebrar els oficis amb la deguda decència; si no es complia amb el precepte, se'ls amenaçava amb la supressió de la missa com ja era habitual.³⁵

³¹ *Ibid.* *Visites pastorals i documents episcopals*. H/1 (1599-1689).

³² *Ibid.* R/16. Fols. 227r-228v; T/3 (1620-1636). Fols 280-282. *Notarials*, R/18 (1638-1648), s/f.

³³ *Ibid.* *Visites pastorals i documents episcopals*. H/2 (1686-1783); *Id.* *Visites pastorals*. Vol. 1221, fol. 537; Arxiu parroquial de Santa Maria d'Alpens. *Llibres notarials* R/27 (1689-1699).

³⁴ *Ibid.* Arxiu parroquial de Santa Maria d'Alpens. R/27 (1689-1699).

³⁵ AEV, Arxiu episcopal de Santa Maria d'Alpens. *Visites pastorals i documents episcopals*. H/2 (1686-1783).

La decadència del lloc³⁶

Malgrat les reparacions que s'hi havien dut a terme, el 3 de desembre de l'any 1706, quan el visitador va acudir al lloc, va observar que la volta es trobava en perill de caure i necessitava ser reparada amb urgència. Al mateix temps va manar que s'alcés una paret de tres pams d'alçària al voltant del fossar per evitar que hi entressin els animals. Cal pensar que alguna reparació s'hi devia dur a terme, ja que el 22 de juliol de 1724 es va manar fer un retaule nou perquè estigués en major decència i, al mateix temps, es va manar que paredessin la finestra o "espirall" que es trobava al costat de l'altar, perquè s'estava exposat a què una ventada s'endugués la sagrada forma quan aquesta era consagrada per l'oficiant.

Malgrat les reparacions realitzades a la volta, no s'aconseguí que aquesta se seguís deteriorant, fins al punt que el 6 de desembre de l'any 1731 es tornà a insistir, un cop més, en la necessitat d'arreglar-la, juntament amb la realització d'altres obres necessàries a la vella església, com la compra i col·locació d'una tela per cobrir l'espitllera que donava davant de l'altar. Per últim, es va ordenar que s'arreglés o es fes de nou el reixat del confessional; entretant, es va prohibir que les dones s'hi poguessin confessar.

Les ordres no es van complir amb la celeritat manada i quan dos anys més tard, el 22 d'octubre del 1733, es va tornar a inspeccionar el lloc, novament es va tornar a manar que entelessin l'espitllera que es trobava a la part de l'epístola, prop de l'altar, perquè perillava la sagrada forma quan es consagrava, com a conseqüència de les ventades que, a més, apagaven el ciri que cremava al davant. Tampoc al fossar s'hi devien haver fet les obres de protecció necessàries, les quals es van tornar a ordenar. Pocs anys més tard, el 13 de juny de 1736, també es va manar que es fessin campanes noves, a més d'una peanya per a l'altar, al temps que s'ordenava que es pintés l'altar mateix.

Tot i que durant els anys successius les visites no fan cap esment de l'estat en què es trobava el temple, aquest no devia haver millorat de manera important, ja que, el 24 de maig de 1775, un nou visitador va fer notar que l'església de Sant Pere de Serrallonga amenaçava una ruïna imminent i exhortava als parroquians que l'arreglessin de forma immediata. L'any següent es va tornar a dir el mateix, però en veure la bona predisposició dels parroquians per arreglar-la, no s'hi va prohibir el culte, tot i remarcant que si el perill s'accentuava, s'hauria de suspendre.

A partir de l'any 1784 es va començar a enregistrar un *Llibre de l'Obra* propi de Sant Pere de Serrallonga. La primera anotació que s'hi va registrar fa esment que en començar l'actuació del nou rector, la vella parròquia només disposava de 13 lliures i 8 sous. La manca de diners dels parroquians de Sant Pere es va tornar a fer evident quan l'any 1786 van haver de demanar un préstec a la parròquia per poder

³⁶ Notícies extretes de l'AEV, Arxiu parroquial de Santa Maria d'Alpens. *Visites pastorals i documents episcopals*, llevat que s'especifiqui el contrari.

pintar la seva calaixera. De mica en mica va anar augmentant el deute que la sufragània tenia envers la parròquia, i que anava pagant de mica en mica.

L'any 1787 el rector Fortunat Angelats, que en aquell moment també ostentava el càrrec de rector de Sant Pere de Roda, es va fer càrrec de les esglésies d'Alpens i va redactar una nova consueteta que detallava totes les celebracions i funcions que s'acostumaven a fer durant l'any a la parroquial de Santa Maria i a la sufragània de Sant Pere de Serrallonga. A més de les festes de guardar, a Sant Pere se seguia celebrant una missa matinal cada diumenge per part d'un delegat del rector, excepte els primers diumenges de mes i els que coincidien amb festes anyals o principals de l'Església

El mateix rector Angelats, va encetar l'any 1789 un nou llibre on recollia les rendes que, per tradició, pertocaven a la parròquia, ja fossin possessions, drets senyorials o altra mena d'ingressos. En el primer dels capítols el rector explicava que *"per sa gran antiguitat, i falta de escripturas vellas, no trobo vestigis, ni monument algun de la dedicacio, o consecració de dita parroquial iglesia; com ni tampoc de sa annexa. o suffraganea de Sant Pere de Serrallonga per consegüent nos celebra festa particular de dedicacione ecclesiastica."*

A continuació passava a descriure tota la circumscripció de la parròquia, basant-se en consuetes més antigues, indicant els canvis que algunes propietats havien sofert amb el temps, per després enumerar els drets i rendes de la parròquia. Un dels apartats el dedicava exclusivament a descriure els emoluments que rebia de la sufragània de Sant Pere de Serrallonga. Per començar citava els diferents masos que constituïen l'antiga parròquia; el mas Comià, mas Casas, mas Pagussa³⁷, masos Serrallonga de Dalt i de Baix i el mas Soler. A continuació esmentava que la quota de la Primícia (primers fruits) que rebia d'aquests masos era més gran que la de la resta del territori de la parròquia, ja que de les tres parts que es feien habitualment d'aquest dret, ell en prenia dues i també la tercera per un dret, vulgarment dit del *sist*, (dret que corresponia a la sisena part de la collita). De tot el que rebia, una part considerable se la quedava la parròquia, i només una petita part quedava per l'Obra de la sufragània i per almoines.

Durant l'any 1790 i el següent, l'església de Sant Pere va fer un seguit de petites despeses per tal de renovar alguns ornaments i objectes de culte, a més d'assegurar l'accés al seu interior amb la reparació de la porta i el pany, per al qual es va fer una nova clau, i del reixadet de filferro que cobria l'espitllera que donava a l'altar. L'any següent es va reparar el mur que envoltava el fossar, en la construcció del qual es van necessitar onze dies i mig de treball d'un mestre d'obres, a raó de 10 sous diaris, i 7 jornals d'un aprenent que va cobrar 8 sous. En total, la despesa va pujar a 8 lliures, 19 sous i 6 diners.

³⁷ En una altra part del document diu que les obligacions dels mas Pagussa en aquell moment les pagava el mas Plans.

La reparació de la porta no va impedir que l'any 1808 uns lladres la tornessin a forçar i robessin part dels diners de l'Obra. Després d'això, aquest fons va quedar reduït a 16 lliures, 1 sou i 3 diners que es van esmerçar en fer un seguit de reparacions a l'església. Les necessitats d'aquesta, però, eren tan grans, que no van ser suficients.

Després d'aquestes reparacions, que no s'especifiquen, l'edifici degué quedar en condicions precàries però suficients per seguir oficiant-hi missa, tot i que les obres van seguir durant els anys següents. El 1810 es va anotar una despesa de guix; aquesta intervenció va quedar registrada també en el *Llibre de l'Obra de Santa Maria*, on s'especifica que l'any 1813 s'havia fet un préstec a Sant Pere de 4 lliures i 10 sous pel guix i la mà d'obra que s'havia necessitat per reparar la volta d'aquella església.

L'any 1814, la parròquia de Santa Maria va tornar a ajudar la sufragània, aquesta vegada amb una quantitat més elevada per "*fer lo altar de Sant Pere*". Tot i les successives reparacions, l'any 1827 la volta de l'església de Sant Pere de Serrallonga va caure per ella mateixa. Una anotació feta pel rector Errando en el llibre de la sufragània diu: "*En lo any 1827 se dirruhi per si mateixa la iglesia de Sant Pere de Serallonga, y no se reedifica fins en lo any 1838*". Efectivament, un dels llibres d'obra de la parròquia de Santa Maria d'Alpens fa esment que l'any 1839 s'estaven duent a terme les obres de reedificació de l'església de Sant Pere: "*Reedificació de la Iglesia en 1839. Importa 101 Lliures i 19 Sous; qual quantitat adelanta Puigrefagut ab animo de recobrar la mateixa de las limosnas vagian entrant*".³⁸

Segons una anotació del mateix llibre, si l'Obra de Sant Pere ja disposava de pocs diners, aquests, a més, van ser robats per les tropes realistes quan el dia 11 de març de l'any 1840 van entrar per sorpresa al poble, i van entrar a la casa rectoral emportant-se els diners i els objectes de valor que van trobar, entre els que hi havia la caixa de l'Obra de Sant Pere.

Les obres degueren seguir durant uns anys i l'1 de gener de 1845, quan Climent Carbonell, masover del mas Serrallonga de Dalt, va passar comptes de l'administració que havia dut a terme durant els dos anys precedents, hi constava que s'havien gastat 10 lliures i 10 sous en fer el campanar, altres 5 lliures i 10 sous per fer uns calaixos i 15 sous que van costar els jornals del mestre d'obres. Amb això es devien donar per acabades les obres i es va procedir a dotar a l'església dels objectes que li mancaven.

Cinc anys més tard es va pintar de nou la mesa de l'altar, segons que resa una inscripció que es troba a la mateixa peça, on es pot llegir el següent: "*Jaume Carbonell ho feu pintar en 1850*". Aquesta notícia es completa amb la que apareix

³⁸ Com es pot observar, les dates que fan referència a l'any de la reconstrucció de l'església, varien entre el 1837 i el 1839, segons la font que es consulti. Probablement les obres s'iniciaren el 1837, com palesa la inscripció de l'arc triomfal, i s'allargaren fins al 1839.

en el *Llibre de l'Obra* de Sant Pere, on es recull que en aquell any s'havien gastat 2 lliures i 12 sous per adquirir calç, 3 lliures més per pagar els jornals d'un mestre d'obres i 12 sous més per arreglar l'altar.

L'any 1869 es va anotar una despesa de 20 rals per a pagar una quantitat indeterminada de teules per la teulada. Aquell mateix any, el bisbe Jordà de Vic va visitar totes les capelles públiques i privades del terme d'Alpens i respecte a la sufragània de Sant Pere de Serrallonga va manar que "*se refosaran las paredes y se blanquearan, abriendo una zanja al pie de las paredes por la parte exterior. Luego que se pueda se retiraran dos purificadores inservibles y se procurará haya mas corporales que los que actualmente tiene dicha sufraganea*". Durant els dos anys següents es van seguir arreglant el cementiri i la sagristia.

El 22 de novembre de l'any 1877, els feligresos de Sant Pere de Serrallonga van adreçar una carta al bisbe de Vic exposant el fet que la nova demarcació parroquial implicava la desaparició de la sufragània de Sant Pere de Serrallonga, fet que suposaria un gran trasbals pels habitants de les masies d'aquest antic terme, ja que el lloc distava aproximadament una hora, i per alguns una mica més, de la parròquia d'Alpens, la qual cosa dificultaria als pastors i als segadors de la zona complir amb els seus deures religiosos. Per tot això sol·licitaven al bisbe la vènia per tal que la sufragània de Sant Pere de Serrallonga seguís tal i com estava fins aquell moment, més tenint en compte que el capellà no tenia més obligació que la d'acudir-hi alguns dies de precepte. L'ecònom d'Alpens, Ramon Boixeda, va ratificar amb la seva signatura que tot el que es deia a la carta era cert.³⁹

A partir d'aquest moment ja no es registren més notícies en el *Llibre de l'Obra* de Sant Pere, per la qual cosa disminueix el coneixement que es té d'aquesta església. Cal remuntar-se a l'any 1947 per trobar una nova consuetud redactada pel rector de la parròquia de Santa Maria d'Alpens, aleshores Josep Ferrer. Segons aquesta, se seguien celebrant dues misses el dilluns de Cinquagesma, una d'elles a Alpens. Si es té en compte el que recorden les persones de més edat de la població d'Alpens, aquesta era l'única missa que se celebrava a la vella església de Sant Pere de Serrallonga; durant la resta de l'any restava sense culte. Segons que creien recordar aquestes mateixes persones, sembla que als peus de la nau hi havia hagut un cor de fusta que va ser desmuntat en un moment que no poden precisar.⁴⁰

El 22 de febrer de 1973 el rector de l'església parroquial de Santa Maria d'Alpens, Jaume Puig, va adreçar una notificació al president de la Diputació de Barcelona exposant l'existència dins el terme de la seva parròquia de l'església de Sant Pere de Serrallonga, valorada pels senyors Camil Pallàs, Eduard Junyent i mossèn Antoni Pladevall, després d'haver efectuat una visita al lloc. En conseqüència, sol·licitava la

³⁹ ASBV, *Parròquies. Documentació* (1800-1881).

⁴⁰ Aquesta informació, i d'altres que es ressenyen a continuació, van ser facilitades pel senyor Josep Vilardaga (nascut l'any 1902) i la senyora Lourdes Rifà (1916) a qui s'agraeix la seva atenció. Malauradament, aquesta informació no ha pogut ser corroborada per cap altra persona. S'agraeixen igualment les notícies facilitades pel rector de la població, mossèn Felip Pujols, i el seu antecessor en el càrrec, mossèn Jaume Puig, titular de la parròquia d'Olost.

seva restauració al Servei de Conservació de Monuments de l'esmentada corporació.⁴¹

L'1 d'octubre de l'any 1975, va ser ordenat rector de Santa Maria d'Alpens mossèn Felip Pujols. En aquesta data, a l'església de Sant Pere de Serrallonga ja no s'hi deia cap missa i, des d'aquell moment, només s'hi va celebrar un casament.

En prendre possessió del lloc, a Sant Pere encara hi havia totes les imatges del retaule. Dues eren de fusta policromada: una de sant Pere, col·locada a la fornícula central, i una de la Mare de Déu, situada a la part alta del retaule, d'estil molt popular. Sobre l'ara de l'altar hi havia imatge de la Verge dels Dolors. A partir del 1976 aquestes imatges van ser retirades en trobar-se l'església pràcticament abandonada.

El 15 de desembre de 1988, mossèn Fèlix Guardia, vicari general del Bisbat de Vic, va emetre un dictat en el que feia constar que aquell bisbat era el propietari de l'església de Sant Pere de Serrallonga, que es trobava dins el terme d'Alpens, i autoritzava a l'Ajuntament d'aquesta població, per tal que pogués fer les gestions necessàries amb la Diputació de Barcelona perquè se'n pogués dur a terme la restauració.⁴²

El 6 de setembre de 1995, l'alcalde d'Alpens, Joan Panicot i Portet, en representació del consistori, va adreçar un escrit al diputat i president de l'Àrea de Cooperació de la Diputació de Barcelona en la qual, després de remarcar l'estat de ruïna imminent en què es trobava l'església de Sant Pere i la manca de recursos per enfrontar la seva restauració, sol·licitava als serveis tècnics de la Diputació que realitzessin un estudi sobre l'estat del monument i una posterior intervenció. En conseqüència, l'1 de juliol de 1997, la Diputació de Barcelona va atorgar la quantitat de 500.000 pessetes a l'ajuntament d'Alpens com a ajut per endegar la restauració de l'església. El 4 de maig de l'any següent, la Comissió de l'Obra Social de la Caixa de Manresa va prendre l'acord de subvencionar amb 800.000 pessetes el projecte de restauració de l'església de Sant Pere.

⁴¹ SPAL, Fons Documental. *Arxiu Camil Pallàs*. 5/B Alpens.

⁴² SPAL, Arxiu Administratiu. Alpens.

4. Estudi de la decoració de l'edifici

Isabel Mas Cornellà

L'església de Sant Pere de Serrallonga, en estar situada en una zona mal comunicada i poc poblada, va anar perdent progressivament la seva importància i reduint els actes del culte, de manera que no s'hi van fer les reformes necessàries. En conseqüència, la decoració interior de l'edifici no és representativa de les modes decoratives i ni arquitectòniques que habitualment es reconeixen en d'altres esglésies.

Els paraments interiors de l'edifici es troben pintats de color blau pàl·lid, a excepció feta de la paret de llevant de l'absis, on s'havia ubicat el retaule, que és d'un color blau més intens. En iniciar els treballs arqueològics, gran part de les parets havien estat repicades i restaven a la vista l'aparell d'època medieval o arrebossats posteriors.

La fornícula, que es troba a la paret nord de la nau, a tocar de l'arc former, té forma de nínxol rectangular, acabat amb un arc de mig punt adovellat. Té restes de decoració en el seu interior, de trets molt senzills i de caire popular: un estampat de flors negres fet amb trepa sobre fons blau cel.⁴³ A la volta de la capçalera i a sobre del retaule, hi ha pintada la figura de l'Esperit Sant representada a través d'un ocell negre amb les ales esteses, d'on surten raigs daurats. No és possible datar aquestes pintures, però és probable que siguin de l'època en què es va pintar l'altar, el 1850, com diu la inscripció que hi ha en aquest mateix indret.

Una orla de guix sobre l'arc triomfal, al cantó de la nau, palesa l'enfonsament de la volta: *"esta yglesia se redui, en lo any 1827 i se ratifica en lo any 1837"*. L'orla té els símbols de sant Pere, la tiara i les claus, que també es troben a l'altar, i està emmarcada amb motius ondulants, que recorden diferents tipus de fulles.

Elements ornamentals

El retaule

L'església conserva un retaule d'estil neoclàssic popular. Es tracta d'una peça de fusta construïda a partir d'un esquelet de llistons clavetejats, enguixada i pintada.

⁴³ Aquesta solució d'ornamentar les parets mitjançant la trepa remet a una altra decoració i manera de fer com són els guadamassils que s'usaven per cobrir les parets. Quan aquesta solució decaigué, o bé no hi havia diners per obtenir aquestes teles, s'adoptaren altres solucions com poden ser els papers pintats o les plantilles. Aquesta tècnica s'adaptà molt bé als temes del romanticisme.

Està format per dos cossos, un de principal i, a sobre, un altre de dimensions més reduïdes i secundari. Els dos cossos tenen una fornícula central que allotjava els sants titulars, dues escultures que actualment no es troben al seu lloc original. El frontó està trencat per la introducció del cos secundari i suportat per dues columnes exemptes de l'estructura del retaule, lleugerament inclinades, amb capitells d'ordre corinti amb el basament anular. L'entaulament del cos principal està format per arquitrau, fris i cornisa, aquesta darrera amb un motiu decoratiu de daus a la part inferior.

És un retaule d'estructura simètrica, amb la fornícula del cos principal situada al centre. El nínxol el formen una mitja cúpula acabada amb arc de mig punt i unes pilastres amb capitell rectangular d'estil corinti. A banda i banda de la hi ha dues fornícules més estretes, pintades simulant la profunditat de la cúpula de mig punt i del pedestal. En cada una de les fornícules hi havia dues figures pintades: en un costat sant Isidre, patró dels pagesos i en l'altre sant Jaume.

L'estructura del segon cos té com a element principal una petita fornícula formada a partir de dues pilastres pintades que suporten un arc de mig punt que no té continuïtat amb una volta de l'interior. Adossades a aquestes pilastres n'hi ha unes altres que suporten l'entaulament coronat amb un frontó. Unes volutes a cada costat tanquen el frontó. La major part del retaule està pintat imitant el marbre: el fust de les columnes, l'interior dels nínxols centrals dels dos cossos, el fris i les parets del retaule. Altres parts són de color blanc, com és el cas del nínxol central del cos principal o les diferents zones del mur. Els capitells, les cornises, així com també els espais que limiten estan pintats d'un color groc.

Cal fer especial esment a la pintura il·lusionista de les fornícules laterals. Tot l'interior està pintat d'un color blau amb diferents gradacions aconseguïdes a partir de les ombres dels sants. Dues línies primes, a l'altura dels caps de les figures, d'un blau més fort, separen la cúpula de la resta del mur. Pel que fa als personatges, l'apòstol sant Jaume presenta una inclinació de l'espatlla dreta i un avançament de la cama esquerra i amb la mà dreta pujada fins al pit s'aguanta el mantell, mentre que amb l'esquerra aguanta el bastó amb la carabassa. Duu corona i va vestit a la manera clàssica, amb túnica llarga de color rosat que li arriba fins als peus i per sobre un mantell blau que és el que agafa amb una mà. Va calçat amb sandàlies.

Sant Isidre, al contrari que l'apòstol Jaume, presenta una simetria entre les dues parts del cos amb un petit moviment al peu esquerre. Les postures, tant del peu dret com del braç dret no són gens naturalistes. Va vestit amb una casaca que li arriba fins als genolls, cordada amb un cinturó i per sota duu una camisa blanca amb farbalans. Vesteix calces curtes per sota el genoll i va calçat amb mitges i botes. Porta barba i una corona, que és una simple línia de color groc. Presenta els atributs que li són propis: l'aixada i el pal per fer brollar aigua de la pedra, que en aquest cas és el mateix pedestal, on hi ha escrit: S. YSIDRO LLAU.

Les cares dels dos sants presenten un isomorfisme accentuat, ja que l'únic que fa pensar que estem davant de cares diferents és el color blanquinós de la cara de sant Jaume i el rictus de la boca: a la manera de les màscares gregues, sant Isidre esbossa un somriure i sant Jaume Apòstol una mena d'incertesa. Amb el vestuari es vol mostrar cert realisme, encara que pintat de manera molt barroera, tot emfatitzant els contrastos en lloc de difuminar-los.

Aquest retaule s'ha d'entendre més com un objecte de devoció, propi de tota Església, i no tant com un objecte artístic, que, tanmateix, s'ha de dir que recull les formes clàssiques proposades per Vitruvi i utilitzades com a model durant el Barroc i el Neoclassicisme.

Les talles que possiblement es trobaven dins les fornícules del retaule fins a mitjan dels anys setanta, actualment es troben a la rectoria de Santa Maria d'Alpens. Es tracta d'una talla de sant Pere, que havia estat situada a la fornícula central del retaule, i una altra de la Mare de Déu, de baixa estatura, que es trobava dins la fornícula de la part superior del retaule. L'alçada de les dues talles sembla feta a mida per anar a dins de les fornícules. Estílicament guarden moltes semblances, així com també són semblants el tipus de fusta i el treball, fet que fa pensar que van ser fetes per un mateix mestre.

Pel que fa a l'altar, està dedicat a sant Pere. Sobresurt de l'estructura del retaule i presenta dues pilastres pintades de groc amb unes línies de color verd, disposades de manera arbitrària, i coronades amb un capitell rectangular decorat amb un motiu vegetal en relleu; aquest motiu està pintat igualment de color verd, mentre que el fons és blanc. El basament de les columnes és llis, d'un color blau fosc, el mateix que ressegueix tot l'altar. El cos central de la peça té forma rectangular i està pintat de color groc amb les mateixes línies irregulars que presentaven les pilastres, que semblen imitar el marbrejat del retaule. Aquesta part central està emmarcada per un altre cos que sobresurt lleugerament, pintat de color blau amb petits motius marrons. Al centre hi ha un medalló amb els atributs de sant Pere, les claus i la tiara, pintats en daurat, igual que el cordill que ressegueix la medalla, mentre que l'interior és verd. La part superior de l'altar es troba en molt mal estat. És possible que aquest cos, que manté una certa independència respecte el retaule, fos pintat en una època més recent, si més no així ho fa pensar el marbrejat dels cossos principals del retaule, que, com s'ha vist, també presenten les pilastres.

En cadascuna de les columnes i pilastres que aguanten el cos principal i secundari hi ha clavada un portabugia de ferro, el braç de la qual té un traçat ondulant amb unes petites tiges.

El mobiliari

L'església de Sant Pere de Serrallonga conserva encara alguns mobles, entre els quals cal destacar un confessional de doble funcionalitat, la pròpia de l'objecte i la

de banc, del tipus de mitja galta⁴⁴. Es tractaria d'un banc en un braç del qual s'aixeca la paret del confessional, amb un petit tamboret adossat per agenollar-s'hi. El capçal està trencat per una mitja circumferència i, al mig, hi ha la reixa, element indispensable en els confessionaris a partir del segle XVI⁴⁵. Es tracta d'una planxa rectangular de ferro, tota ella calada⁴⁶. La decoració del calat de la reixa és simètrica i parteix del centre amb formes geomètriques, circumferències i mitges circumferències que formen un motiu floral. Tot el conjunt està emmarcat per un rectangle. Com a paral·lels d'aquest mateix tipus de confessional, tot i que d'un estil diferent, cal esmentar el de Santa Agnès de Malanyages (la Roca, el Vallès). Es tracta d'un banc-caixa-confessional d'estructura més complexa que la del de Serrallonga, amb respall, un sostre acabat amb un fris en relleu i cinc llocs per seure, un dels quals és la cadira del prevere, que pot recordar una trona.

A l'interior del temple també es conserven dos bancs i un escó, que podrien ser propietat de les famílies dels masos que depenien de Sant Pere, fet que explicaria que cap dels bancs sigui igual i que un d'ells també funcionés com a confessional. Els bancs són fets amb llistons de fusta de pi i l'única decoració es troba en la part corresponent als braços, que presenten una línia corbada que acaba amb una forma plana arrodonida bastant habitual, forma que es repeteix en el moble amb doble funció vist en el paràgraf anterior.

Hi ha també una calaixera amb cinc calaixos, tots reparats: els dos de dalt són més curts i estrets i els altres tres més allargats. Els calaixos amples tenen dos tiradors de ferro i pany cadascun. La calaixera està construïda a partir de llistons units uns amb els altres entrellaçant les puntes. Té doble planxa a la part superior. Els únics claus del moble són en els tiradors.

Paral·lels de l'església de Sant Pere de Serrallonga

Sant Pere de Serrallonga respon a una tipologia d'esglésies rurals preromàniques de les quals en queden molt pocs exemples purs. Manté el traçat del segle X i algunes de les característiques pròpies del seu estil original: una sola nau allargada i de petites dimensions, absis de forma rectangular o quadrada, arc triomfal de perfil ultrapassat o de ferradura que uneix l'absis amb la nau, i coberta amb fusta. En

⁴⁴ Segons informacions de Mossèn Miquel Gros i el rector d'Alpens.

⁴⁵ Gudiol a *Nocions d'arqueologia sagrada* diu que és a partir del segle XVI que es començà a exigir que en l'administració del sagrament de la penitència hi hagués una separació entre el sacerdot i el o la penitent; el que s'exigia era una reixa, però a partir d'aquí s'evoluciona fins als confessionaris tancats. A Vic n'hi ha un que data del 1578. En un altre paràgraf, Gudiol fa referència que al final del s. XVII (1696) encara hi havia moltes esglésies que no tenien confessional i que s'insistí que es fessin "*amb una finestra y en ella hi fassa una reixa de ferro ab sos foradets.*"

⁴⁶ Hi ha referències al confessional en les visites parroquials que es poden consultar dins *L'arxiu parroquial d'Alpens: 8 de setembre de 1729: "(...) faran acomodar la reixa del confessional"*. El 1731 es tornà a demanar el mateix. Vegeu l'annex documental. El fet que al principi del s. XVIII s'esmenti aquest confessional i que actualment ningú recordi haver-s'hi confessat (entrevistes als avis d'Alpens) fa possible datar aquest confessional del segle XVIII, ja que coincideix amb l'època de més població. No obstant això, la reixa de ferro portaria la datació a una època més recent; es podria donar el cas, però, que la reixa en substituís una d'anterior.

alguns absis es comença a experimentar amb la volta. A banda d'aquests elements originals se n'hi troben d'altres que corresponen a moments posteriors, majoritàriament d'època romànica, dels que també se'n poden trobar paral·lels en altres esglésies construïdes en la mateixa època: entrada amb arc de mig punt situada al mur de migdia, finestres d'esqueixada o de mig punt i coberta amb volta de pedra.

A l'hora de buscar paral·lels de Sant Pere de Serrallonga dins de l'inventari d'esglésies construïdes entorn dels segles IX i X en l'àmbit català, no ha estat difícil trobar edificis que guardin característiques semblants. En primer lloc hi ha les construccions que han conservat les traces originals. Per contra, hi ha un segon grup de temples, més complexos, amb nombroses modificacions.

Entre aquests segons, cal fer esment de l'església de Sant Esteve de Comià o Roma (Borredà, Berguedà), una església romànica que apareix en documents del monestir de Ripoll de l'any 948. El 1607 va ser unida en caràcter de sufragània a Sant Vicenç de Maçons, que més tard passa a ser sufragània de Matamala. Es tracta d'un edifici molt modificat durant el segle XVIII. La seva estructura originària devia ser la d'una sola nau rectangular, orientada a llevant, amb un absis que durant el segle XVIII va ser substituït per una capçalera rectangular de dimensions més reduïdes. La volta originària, de canó, podria haver estat reemplaçada durant el segle XVIII, moment en el qual també s'haurien afegit dues capelles laterals a la nau i uns contraforts als murs de tramuntana i migdia. La porta actual es troba a ponent, encara que es creu que en el primer moment estava orientada a migjorn. Al mur de ponent hi ha un campanar de cadireta amb doble obertura d'arcs de mig punt adovellats. Tant Sant Esteve com Sant Pere eren esglésies sufragànies i en un primer moment havien estat vinculades a Ripoll.

A Sant Martí de Botella (Borredà, Berguedà) també s'hi va incorporar una sagristia al segle XVIII, es dugueren a terme reformes de la volta i es va construir un campanar de cadireta, així com altres elements. Es tracta d'un edifici d'una sola nau amb la capçalera a llevant, coronada per un absis, substituït al segle XVIII per una sagristia rectangular. Avui dia la porta està oberta a ponent mentre que durant l'època romànica ho era a migjorn. La coberta era de quart d'esfera a l'absis i de volta de canó a la nau. L'actual volta de la nau, parcialment esfondrada, és del segle XVII, moment en el qual es va reformar l'enrajolat interior i es van arrebossar els murs. Més endavant, es van construir les capelles laterals i un retaule d'obra que data del 1730, és a dir, que va ser construït només sis anys més tard que el de Sant Pere de Serrallonga. Al mur de ponent hi ha un campanar de cadireta de dos ulls; dues fustes corbades formen els arcs de mig punt de les obertures. La teulada és a dues aigües.

D'altres edificis que no han patit tantes refeccions, però que compten amb plantes similars a la de Sant Pere, són, per exemple, Santa Eugènia de Gomar (Moià, Bages), de la segona meitat del segle X, amb una sola nau de traçat irregular i una mica trapezoïdal, coberta amb embigat de fusta. L'absis, de forma rectangular i més baix que la nau, està cobert per una volta de pedra. La porta s'obre al mur del

migdia. Un cas similar és el de Sant Pere del Brunet (Sant Salvador de Guardiola, Bages), edificat a la segona meitat del segle X i modificat posteriorment en estil romànic. O també el de Sant Andreu del Torn (Sant Ferriol, Garrotxa), que tot i haver estat enderrocat i substituït al segle XVIII per una nova església parroquial, conserva vestigis de la construcció preromànica. Altres esglésies a tenir en compte són les de Sant Martí de Masarac (Masarac, Alt Empordà), església preromànica molt modificada; Sant Julià de Boada (Palau-Sator, Baix Empordà), edifici del segle X, d'una sola nau i absis trapezoïdal coberts amb volta de canó i separats per un arc triomfal de ferradura o Sant Quirze de Pedret (Cercs, Berguedà), datada del final del segle IX i posteriorment modificada. Els paral·lels entre Sant Pere de Serrallonga i aquest darrer temple, s'han de cercar en el primer traçat de Sant Quirze: una sola nau amb absis a llevant de forma trapezoïdal i un arc de ferradura lleugerament pronunciat que separava els dos cossos.

Paral·lels del retaule de Sant Pere de Serrallonga

Per establir els paral·lels entre el retaule de Sant Pere de Serrallonga i els atribuïts al mateix autor, Domènec Casamira,⁴⁷ ens hem basat en el contracte conservat i transcrit en el llibre *Història de Torelló* de Fortià Solà, en les descripcions de Ramon Vinyeta i de Narciso Camòs, i també en les traces del retaule de Sant Cristòfol de Santa Maria d'Alpens.

Les semblances formals entre els retaules de Casamira són més que notables: tenen un nínxol central per albergar una figura principal de mida considerable, com és el cas de la imatge de sant Fortià, en el retaule de Sant Feliu de Torelló -“*Lo St Fortià sera de alsada de un minyo de tres anys (...)*”⁴⁸-, amb un nínxol més petit a la part superior del retaule, com en el cas de Bellmunt, on hi ha col·locada la imatge de la Verge trobada -“*la otra (imatge) que se hallò, arriba, por ser pequeña del tamaño de un palmo i medio cuarto (...)*”⁴⁹-, característiques també es troben en el retaule de Sant Pere de Serrallonga.

Els retaules de sant Cristòfol de Santa Maria d'Alpens i el de la sufragània de Sant Pere de Serrallonga són també molt semblants, però el de sant Cristòfol té més compartiments als laterals, a més de bancal, mentre que el de Sant Pere de Serrallonga no disposa d'aquests elements. L'estructura global, tant del cos central amb columnes com del cos secundari acabat amb frontó, és la mateixa. A diferència dels altres retaules el de la sufragània no està daurat, i tampoc té imatges laterals al registre superior. Els retaules contrastats mantenen formes del Gòtic i del Renaixement, com el bancal, i maneres que evidencien el Barroc, com les imatges en relleu que s'introdueixen en el retaule de la parroquial de Sant Pere de Torelló i que es troben en la manera de treballar d'un mateix mestre escultor.

⁴⁷ Vegeu la taula annexa en aquest mateix capítol.

⁴⁸ Solà, 1947: 247.

⁴⁹ Camòs, N. 1772, pàg. 372.

Es disposa d'un conjunt de documents que fan referència al retaule i a l'altar de Sant Pere de Serrallonga, com ara les visites pastorals on es demana construir, pintar i arreglar el retaule o l'altar, o també les èpoques o llibres on s'evidencia que s'hi ha actuat. En les visites pastorals, en dues ocasions, el 1610 i el 1724, es mana construir un nou retaule. Existeix una època de l'any 1613 de Domènec Casamira on aquest afirma que ha rebut diners per fer el retaule de Sant Pere de Serrallonga. Pel que fa a la segona data, 1724, no s'ha trobat cap document administratiu conforme s'hagin destinat diners per fer un nou retaule. De l'any 1613 a l'any 1724 hi van poc més de cent anys, i si es té en compte el nombre de fidels i el seu estat econòmic, es fa difícil pensar que pels voltants del 1724 es fes construir un nou retaule.

Al diccionari d'artistes de Catalunya, de J.F. Ràfols, hi ha una entrada amb el nom de Rafael Casamira⁵⁰, que, a parer nostre, cal identificar amb Domènec Casamira, on es descriu el personatge com a mestre fuster i escultor del primer quart del segle XVII. També diu que l'any 1618 va treballar en l'altar de sant Joan i sant Fortià de l'església parroquial de Sant Feliu de Torelló, i l'any 1623 en el del Santuari de Bellmunt; aquí especifica: "(...) *altar mayor de estilo renacimiento* (...)". Tot i que aquests retaules han desaparegut, se'n conserven els contractes i les descripcions. S'han documentat dos retaules més de Domènec Casamira: el de l'altar de la Verge de Santa Maria de Ripoll, que serví de model per a fer l'altar de sant Joan i sant Feliu de Torelló, i el de sant Cristòfol de l'església parroquial de Santa Maria d'Alpens, tots dos desapareguts.

Taula de retaules atribuïts a Domènec Casamira:

Any	Retaule	Localització
1613	Retaule de Sant Pere de Serrallonga	Església sufragània de Sant Pere de Serrallonga, Alpens, Osona
1614	Retaule de sant Cristòfol	Església de Santa Maria, Alpens, Osona
Abans de 1618	Retaule de la Verge	Monestir de Santa Maria de Ripoll, Ripollès
1618	Retaule de sant Joan i sant Fortià	Església de Sant Feliu de Torelló, Osona
1623	Retaule de la Verge	Santuari de Bellmunt, Sant Pere de Torelló, Osona

⁵⁰ Ràfols, J. F. 1951-54, pàg.229.

Bibliografia

Abreviatures:

AEV, Arxiu Episcopal de Vic
 ASBV, Arxiu de la Secretaria del Bisbat de Vic
 SPAL, Servei del Patrimoni Arquitectònic Local
 DB, Diputació de Barcelona

AADD, 1992. *Harris Matrix. Sistemes de Registre en Arqueologia*. Lleida.

Alpens. Osona. Lluçanès. (Fulletó Informatiu). Ajuntament d'Alpens. Diputació de Barcelona.

AMADES, J., 1952: *El Costumari català*. El curs de l'any. Vol. III i IV. Barcelona.

BADIA, J., 1990: "Sant Climent Sescebes. Santa Fe dels Solers". *Catalunya Romànica*, IX. *L'Empordà*, II. Barcelona: 802-804.

BARRAL, X., 1981: *L'art pre-romànic a Catalunya. Segles IX-X*. Barcelona.

BOLÒS, J.; ADELL, J.A.; CASES, M.L., 1989: "Palau-Sator. Sant Julià de Boada". *Catalunya Romànica*, VIII. *L'Empordà*, I. Barcelona: 240-242.

BURON, V., 1980: *Esglésies romàniques catalanes*. Barcelona.

CAMÒS, N., 1772: *Jardín de María plantado en el principado de Cataluña. Enriquecido con muchas imagenes de esta Celestial Señora; que como Plantas Divinas descubrió en él milagrosamente el Cielo, y adornado con tanta muchedumbre de Templos, y Capillas dedicada à su Santísimo Nombre, que son entre todas mil treinta y tres*. Girona. Primera edició: 1657.

CAMPILLO, D.; VIVES, E., 1987: *Manual de Antropología biológica para arqueólogos*. Barcelona.

CAMPILLO, D., 1994: *Paleopatologia. Els primers vestigis de la malaltia*. Barcelona.

CARANDINI, A. 1981. *Storie dalla Terra*. Bari.

CATALÀ I ROCA, P; PLADEVALL, A., 1976: "Castell de la Guàrdia i la Roca -amb castell-de Baborers (Municipi de les Llosses)". *Els Castells Catalans*. Barcelona.

CHIMENOS, E., 1990: *Estudio paleoestomatológico de poblaciones prehistóricas de Cataluña*. Saragossa.

COLLELLDEMONT, P., 1994: *El 9nou. Les Guies 4. El Lluçanès*. Diputació de Girona, Girona.

DALMASES, N.; PITARCH, A.J., 1986: "Els inicis de l'art romànic, segles IX-XII". *Història de l'art català*. Barcelona.

ESCUDERO, A.; MAINAR I PONS, J., 1976: *El Moble Català al Monestir de Pedralbes*, Barcelona.

SOLÀ, F., 1947: *Història de Torelló*, vol. 2. Barcelona.

FULLANA, M., 1988: *Diccionari de les arts i dels oficis de la construcció*. Mallorca.

GUDIOL, J., 1933: *Nocions d'Arqueologia Sagrada*, vol I i II. Vic.

HARRIS, E.C. 1975. "The Stratigraphic Sequence: a question of time". *World Archaeology*, 7, London: 109-121.

HARRIS, E.C. 1979. *Principles of Archeological Stratigraphy*. London.

JUNYENT, E., 1983: *L'arquitectura religiosa a Catalunya abans del romànic*. Barcelona.

LÓPEZ MULLOR, A. 1986. "Consideracions metodològiques sobre l'actuació del Servei de Catalogació i Conservació de Monuments en el camp de la recerca arqueològica". *Memòria 1984*, Servei de Catalogació i Conservació de Monuments, Diputació de Barcelona. Barcelona: 19-21, 158-160.

LÓPEZ MULLOR, A., 1990: "Set anys d'investigació arqueològica del patrimoni arquitectònic". *Memòria 1985-1989*, Servei del Patrimoni Arquitectònic de la Diputació de Barcelona. Barcelona, 1990: 13-18.

LÓPEZ MULLOR, A. 2002. "Veinte años después". *Arqueología de la Arquitectura* (Vitoria), 1, 2002, p. 159-174.

LÓPEZ MULLOR, A., CAIXAL, A., FIERRO, X. 1997. "Cronologia i difusió d'un grup de ceràmiques medievals trobades a les comarques de Barcelona (segles VII-XIV)". *Quaderns científics i tècnics, 9. Ceràmica catalana. El monument, el document*. Servei de Patrimoni Arquitectònic Local, Diputació de Barcelona, Barcelona: 101-142.

PLADEVALL, A; BENET I CLARÀ, A., 1984: "Sant Pere de Serrallonga. Alpens". A *Catalunya Romànica, vol I: Osona I*, Barcelona.

PLADEVALL, A., 1970: "Sant Pere de Serrallonga, a Alpens". *Hoja Diocesana*. Año X. núm. 520, 15 de novembre, Vic.

RÀFOLS, J. F., 1951-54: *Diccionario biográfico de artistas de Cataluña desde época romana hasta nuestros días*. Barcelona.

VINYETA, R. 1978: *Sant Jaume de Frontanyà i l'altra vall del riu*. Torelló.

Il·lustracions

1. Situació del jaciment a la Península Ibèrica, a Catalunya, a la província de Barcelona i a la comarca de l'Osona.

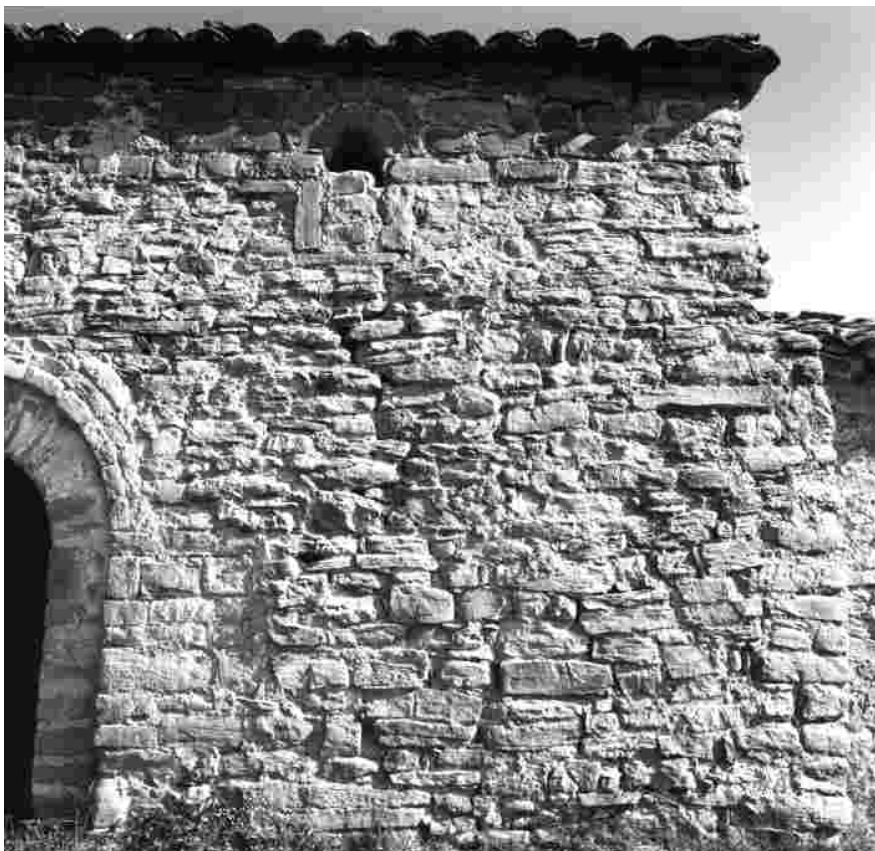
2. Façana nord de l'església de Sant Pere de Serrallonga. Arxiu fotogràfic de l'SPAL, núm. clixé 158.505.

3. Porta d'accés a l'església de Sant Pere de Serrallonga, oberta a la façana de migdia. Arxiu fotogràfic de l'SPAL, núm. clixé 159.762.

4. Façana sud de l'església de Sant Pere de Serrallonga. Arxiu fotogràfic de l'SPAL, núm. clixé 159.764.

5. Detall d'una de les finestres obertes a la façana de migdia. Arxiu fotogràfic de l'SPAL, núm. clixé 159.781.

6. Detall de la finestra oberta al mur de migdia de la capçalera de l'església de Sant Pere de Serrallonga. Arxiu fotogràfic de l'SPAL, núm. clixé 159.682.

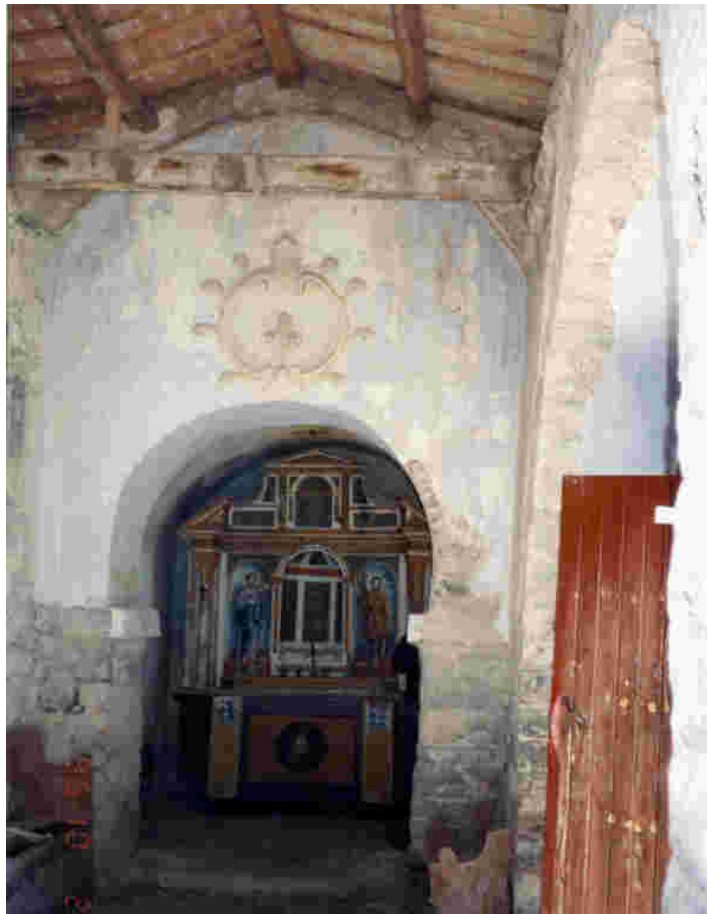
7. Façana de llevant de l'església de Sant Pere de Serrallonga, que comprèn la capçalera i la sagristia. Arxiu fotogràfic de l'SPAL, núm. clixé 159.766.

8. L'església de Sant Pere de Serrallonga vista des del nord-est. Arxiu fotogràfic de l'SPAL, núm. clixé 158.518.

9. L'església de Sant Pere de Serrallonga vista des del sud-oest, on s'observa la tanca que s'adossava a la façana de ponent. Arxiu fotogràfic de l'SPAL, núm. clixé 159.757.

10. Arc triomfal de l'església de Sant Pere de Serrallonga, sobre del qual s'observa una tiara feta amb guixeria i, al fons, el retaule que presidia la capçalera. Arxiu fotogràfic de l'SPAL, núm. clixé 141.023.

11. Detall de la tiara de guixeria que es troba a la part superior de l'arc triomfal, a l'interior de la qual es pot llegir la inscripció ESTA YGLESIA SE REDUI EN LO ANY 1827 Y SE RATIFICA EN LO ANY 1837. Arxiu fotogràfic de l'SPAL, núm. clixé 161.232.

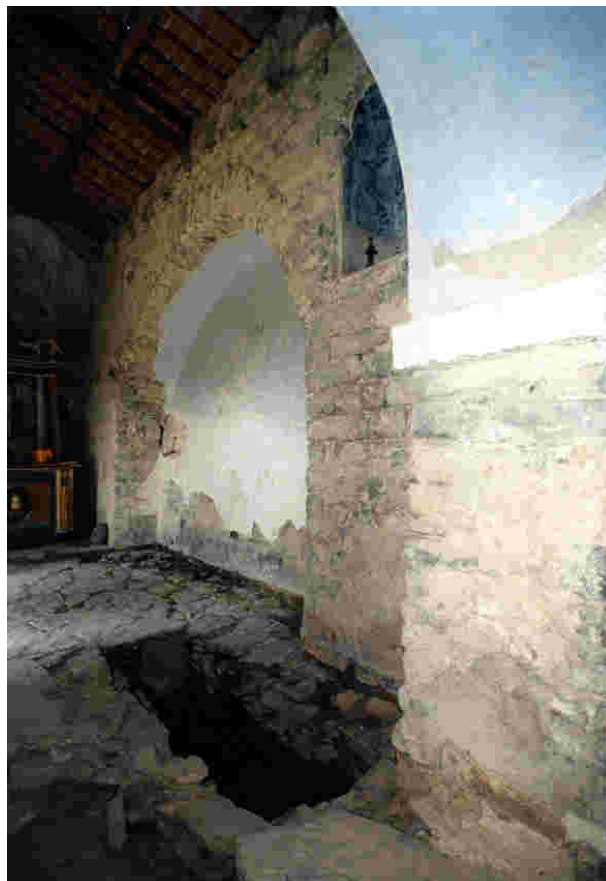
12. Angle nord-est de la sagristia del temple. Arxiu fotogràfic de l'SPAL, núm. clixé 161.177.

13. Detall de la coberta de l'enterrament que es trobava al nord-est de la nau de l'església de Sant Pere de Serrallonga. Arxiu fotogràfic de l'SPAL, núm. clixé 161.186.

14. Detall del paviment del temple, per sota de l'arc triomfal, entre la nau i la capçalera. Arxiu fotogràfic de l'SPAL, núm. clixé 161.188.

15. Mur de tramuntana de l'església de Sant Pere de Serrallonga en el decurs dels treballs arqueològics. A terra, es pot observar el paviment romànic de lloses (UE 6). Arxiu fotogràfic de l'SPAL, núm. clixé 161.126.

16. Vista zenital de l'extrem de llevant de la nau de l'església de Sant Pere de Serrallonga en el decurs de l'excavació de la tomba 55. Arxiu fotogràfic de l'SPAL, núm. clixé 161.171.

17. Detall de l'angle nord-est de la nau de l'església de Sant Pere de Serrallonga. S'observa l'enterrament 55 en procés d'excavació, així com també els paviments 51 i 56. Arxiu fotogràfic de l'SPAL, núm. clixé 161.130.

18. Detall de l'esquelet inhumat a la tomba 55. Arxiu fotogràfic de l'SPAL, núm. clixé 161.169.

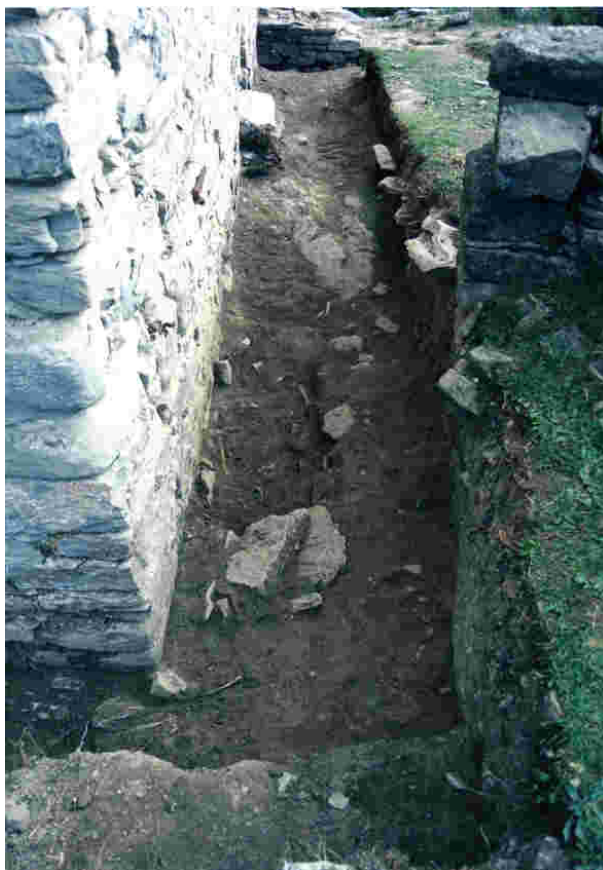
19. Detall del graó interior de la portalada d'accés al temple, oberta a la façana de migdia. Arxiu fotogràfic de l'SPAL, núm. clixé 161.140.

20. Cala oberta a l'exterior del temple, a tocar de la façana de migdia. S'observa el graó que permetia accedir a l'interior. Arxiu fotogràfic de l'SPAL, núm. clixé 161.157.

21. Detall de l'extrem de ponent de la rasa oberta a tocar de la façana de migdia. Arxiu fotogràfic de l'SPAL, núm. clixé 161.095.

22. Meitat de ponent de la rasa oberta a tocar de la façana de migdia. Es poden observar alguns dels graons (UE 105) que al final del segle XVII permetien accedir al temple, així com també l'enterrament 123 en procés d'excavació. Arxiu fotogràfic de l'SPAL, núm. clixé 161.096.

23. Meitat de llevant de la rasa oberta a tocar de la façana de migdia del temple. S'observa el mur 109 i part del seu enderroc. Arxiu fotogràfic de l'SPAL, núm. clixé 161.216.

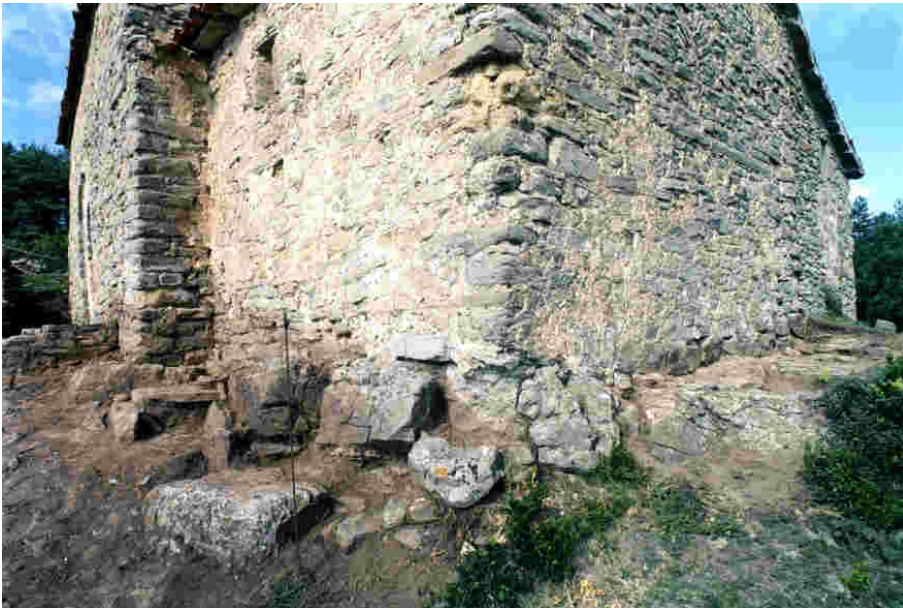
24. Extrem de llevant de la rasa oberta a tocar de la façana de migdia, un cop excavat l'enderroc del mur 109. Arxiu fotogràfic de l'SPAL, núm. clixé 161.108.

25. La façana de ponent en el decurs dels treballs arqueològics. Arxiu fotogràfic de l'SPAL, núm. clixé 161.114.

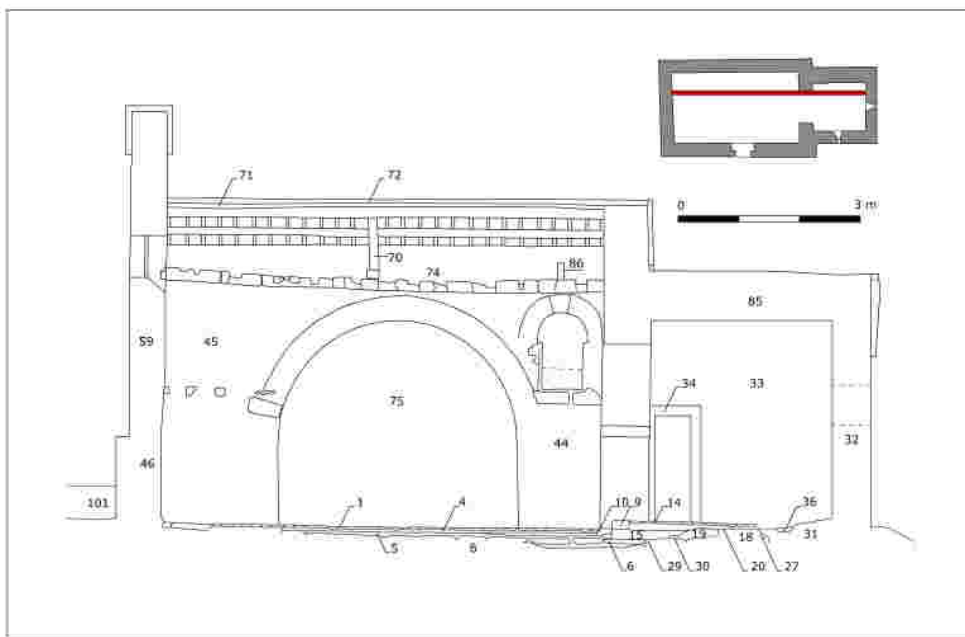
26. Sondeig obert a tocar de la façana de llevant, on s'observa com el temple s'havia bastit sobre la roca natural. Arxiu fotogràfic de l'SPAL, núm. clixé 161.103.

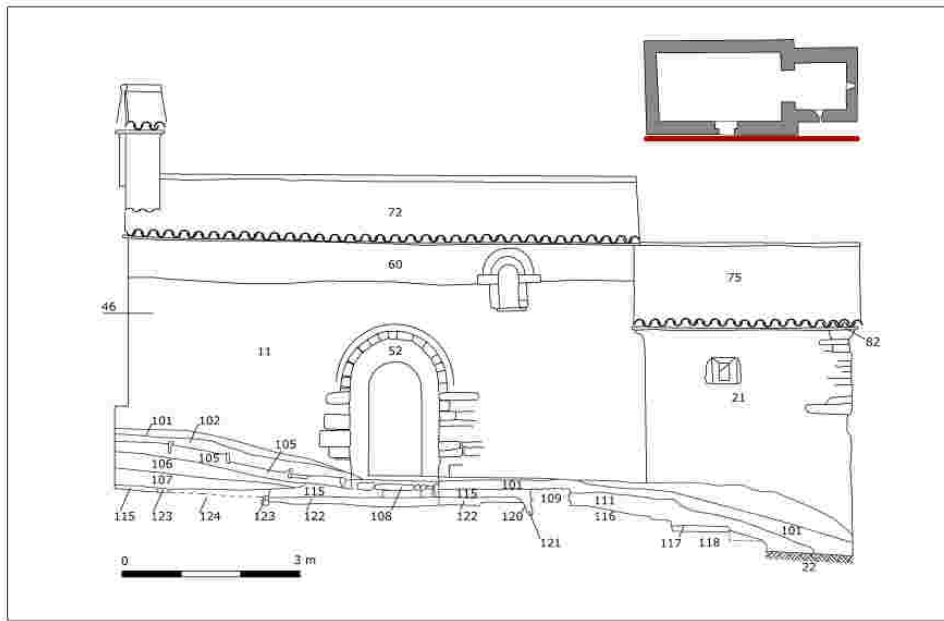
27. Angle sud-est de l'església de Sant Pere de Serrallonga, un cop finalitzada l'excavació arqueològica. Arxiu fotogràfic de l'SPAL, núm. clixé 161.106.

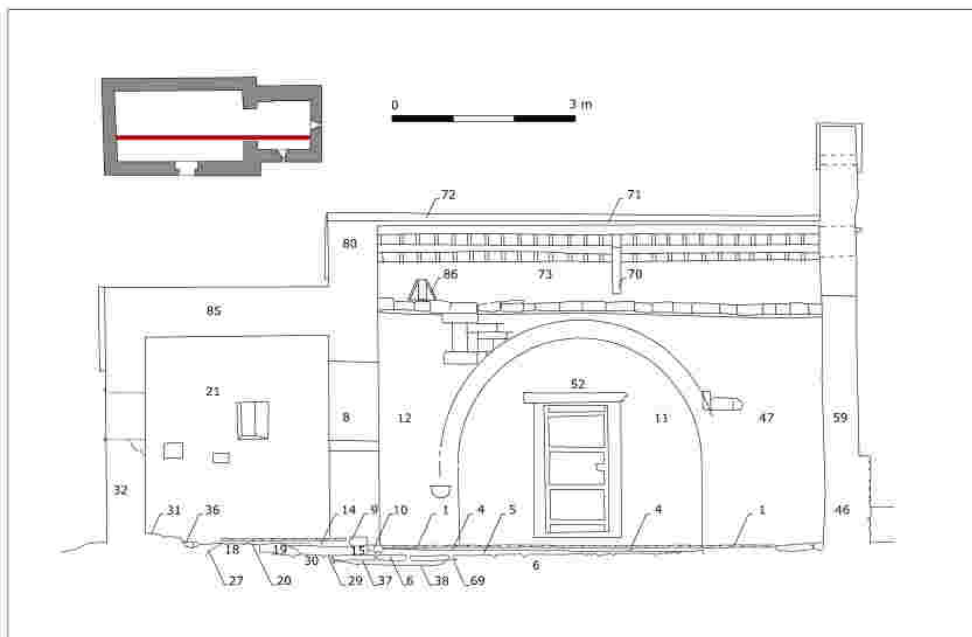
28. Teulada de la capçalera de Sant Pere de Serrallonga un cop finalitzada l'excavació arqueològica. Arxiu fotogràfic de l'SPAL, núm. clixé 161.232.

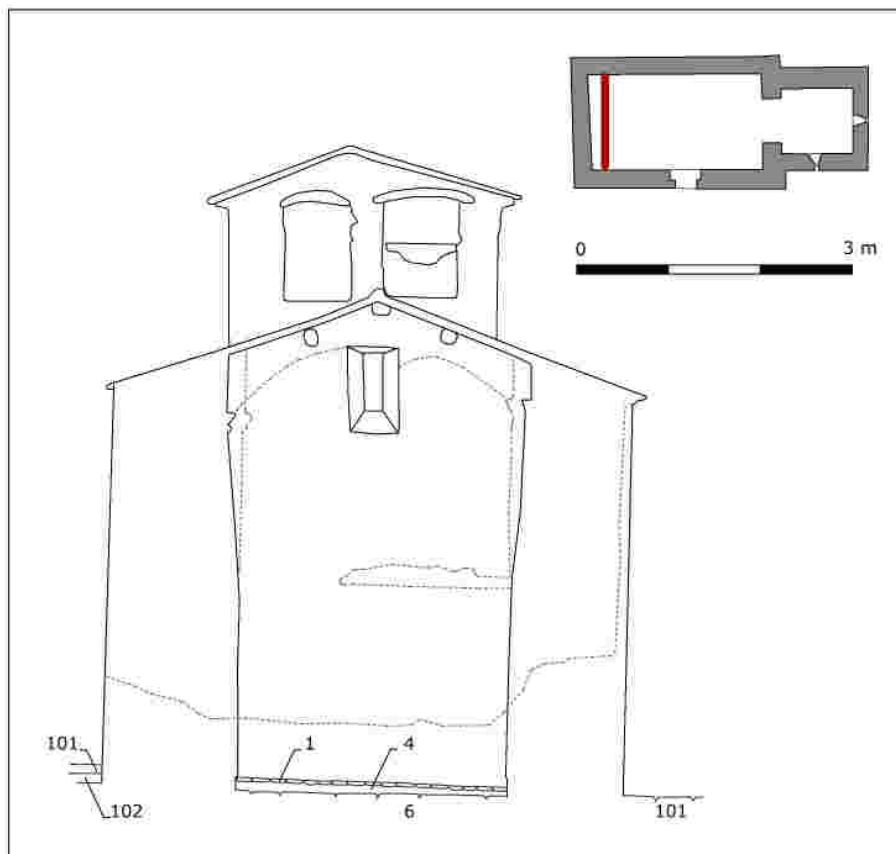
29. Secció longitudinal nord, amb indicació de les unitats estratigràfiques identificades.

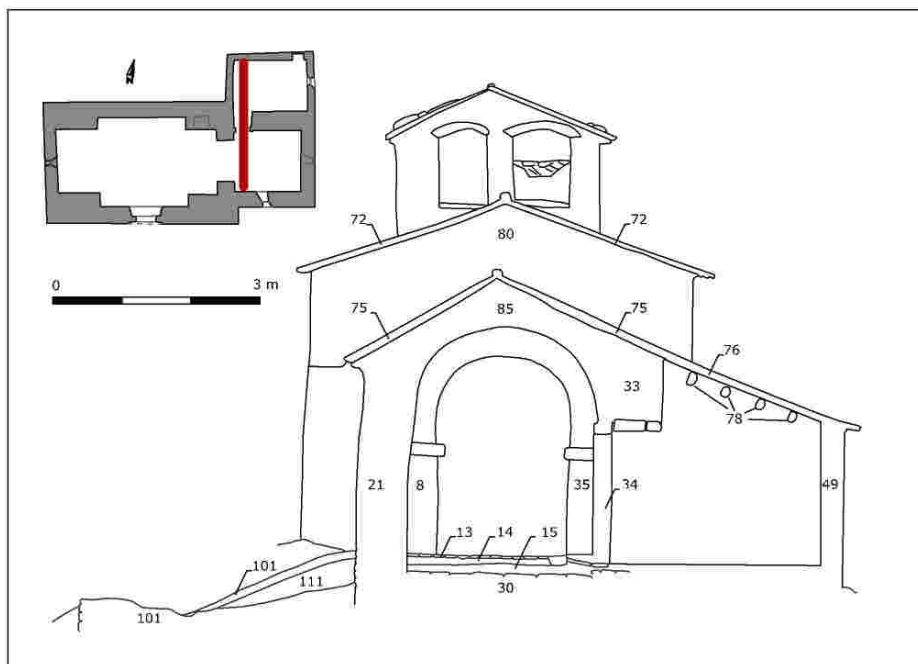
30. Secció longitudinal sud, per l'exterior del temple, amb indicació de les unitats estratigràfiques identificades.

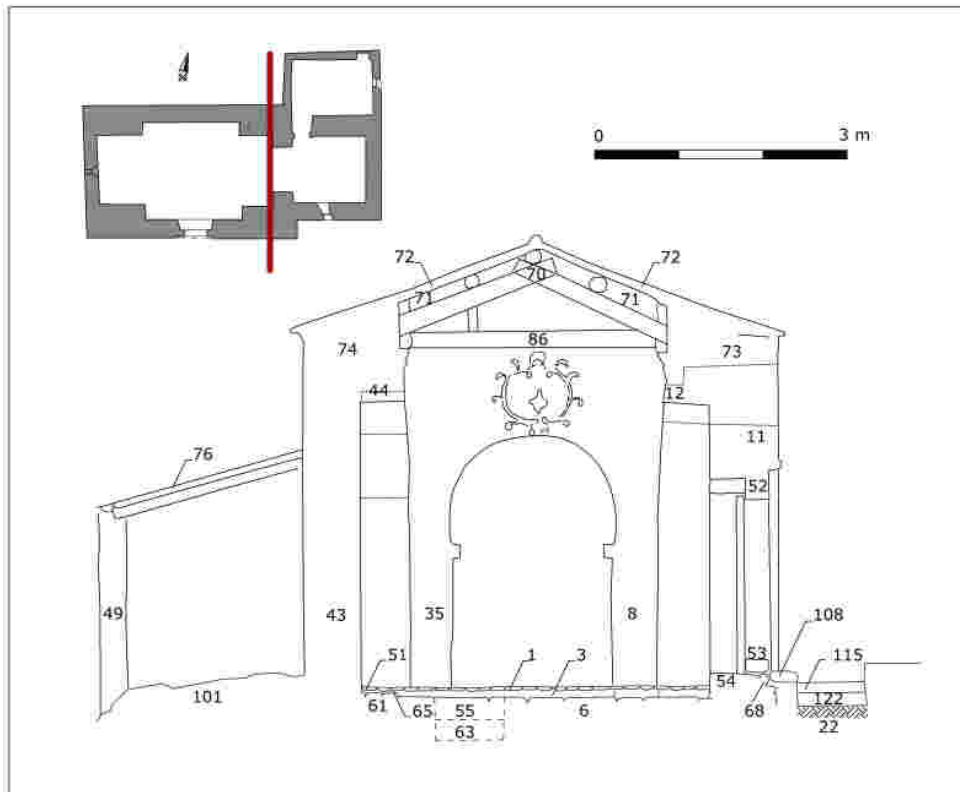
31. Secció longitudinal sud per l'interior del temple, amb indicació de les unitats estratigràfiques identificades.

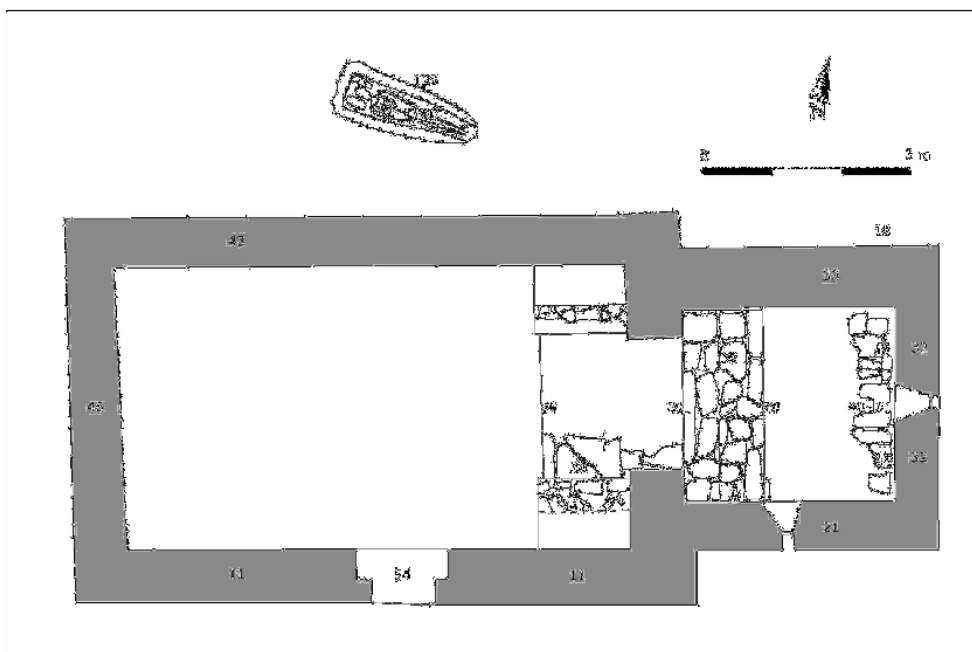
32. Secció transversal per l'extrem de ponent de la nau del temple, amb indicació de les unitats estratigràfiques identificades.

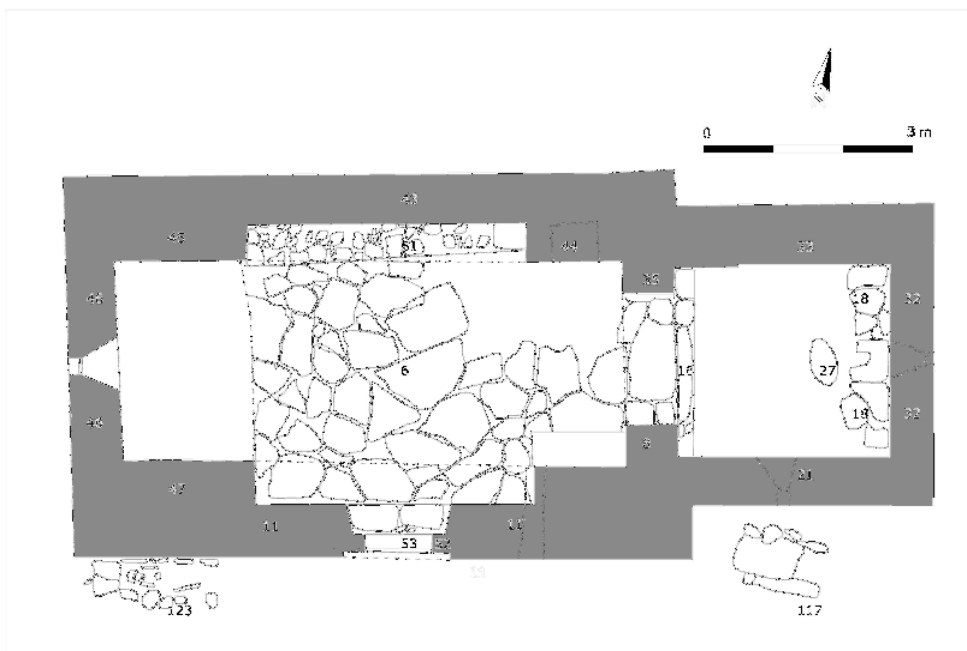
33. Secció transversal per l'extrem de ponent de la capçalera del temple i de la sagristia, amb indicació de les unitats estratigràfiques identificades.

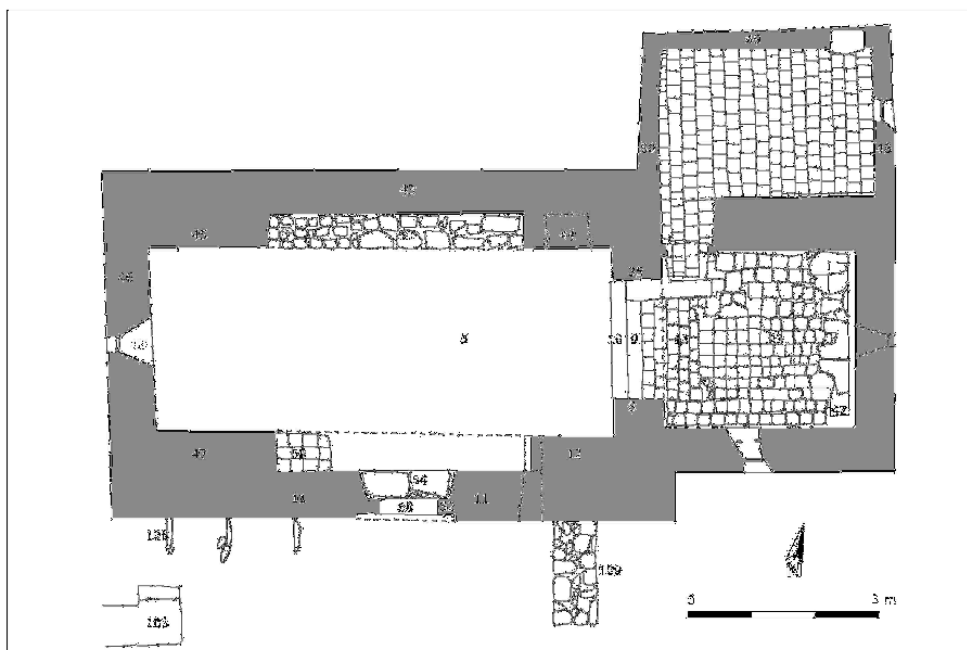
34. Secció transversal per l'extrem de llevant de la nau del temple amb indicació de les unitats estratigràfiques identificades.

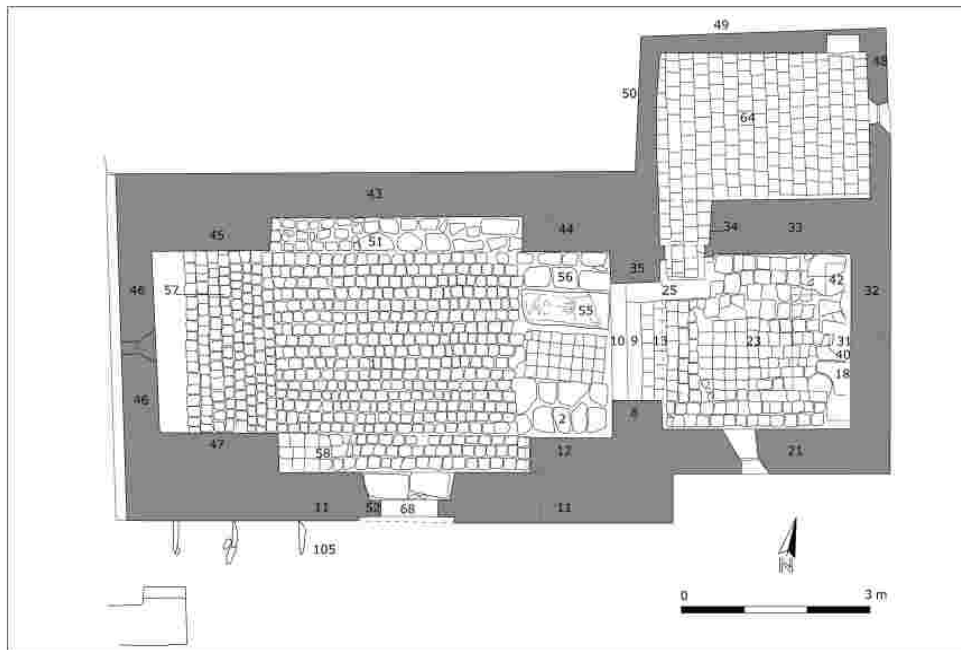
35. Planta de l'església amb representació de les unitats estratigràfiques adscrites a l'horitzó A. L'església preromànica.

36. Planta de l'església amb representació de les unitats estratigràfiques adscrites a l'horitzó B. L'església romànica.

37. Planta de l'església amb representació de les unitats estratigràfiques adscrites als horitzons D i E. 1689-1724.

38. Planta de l'església amb representació de les unitats estratigràfiques adscrites a l'horitzó F. 1837.